

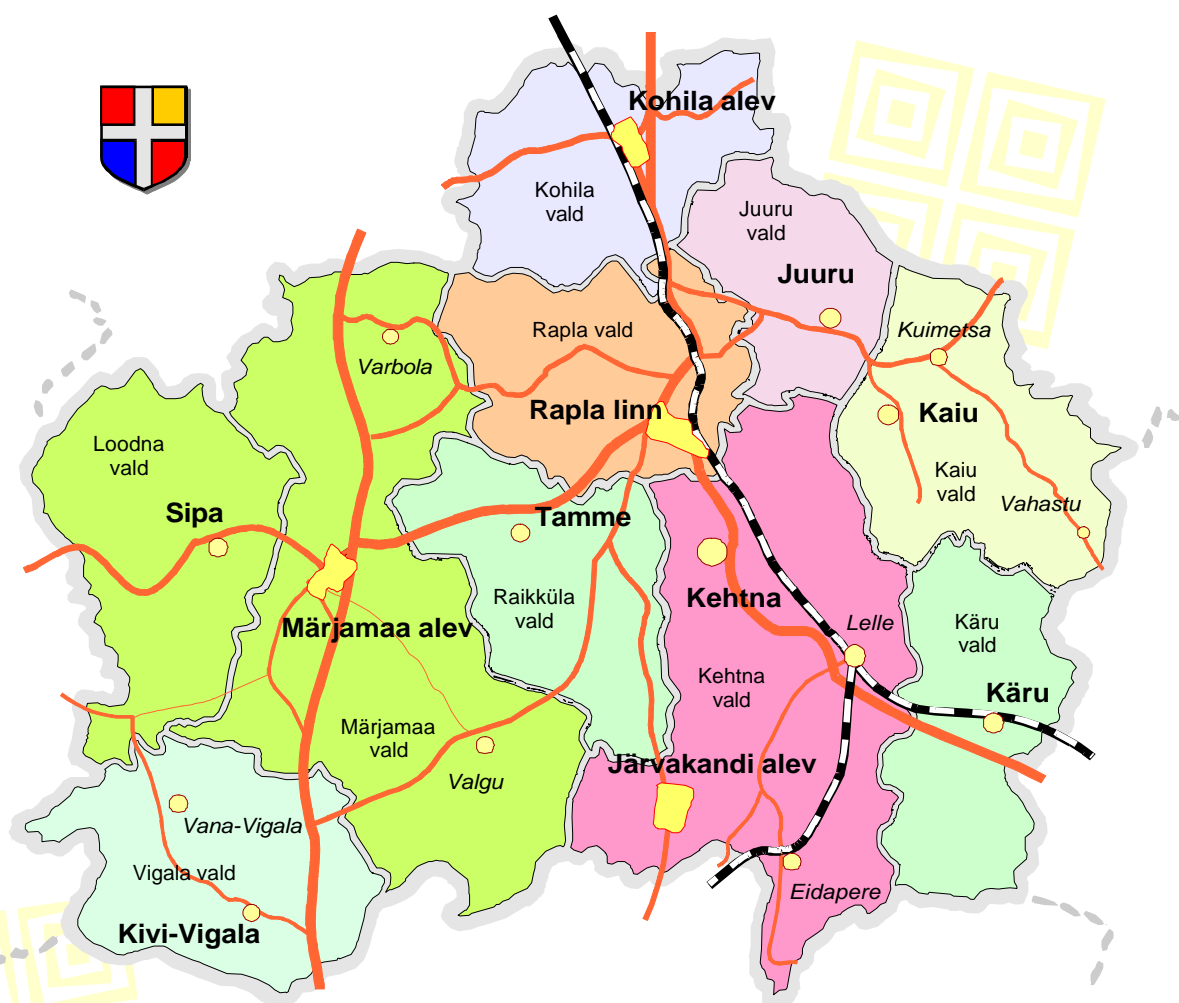
Kindel käeulatus. Rapla maa

RAPLAMAA

MAAKONNAPLANEERING

TEEMAPLANEERING

RAPLA MAAKONNA
VÄÄRTUSLIKUD MAASTIKUD

EPMÜ KESKKONNAKAITSE INSTITUUT

RAPLA MAAVALITSUSE ARENGU- JA PLANEERINGSKONN

TARTU/RAPLA 2002

EESSÕNA

Käesoleva töö 'Raplamaa väärtuslikud maastikud' puhul on tegemist maakonnaplaneeringu "Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused" alaprojektiga. Tellijaks oli Rapla maavalitsus. Projekt käivitati jaanuaris 2001 ja jõudis lõpule 2002. aasta märtsis.

Projekti töörühma kuulusid: EPMÜ Keskkonnakaitse Instituudi Maastikuökoloogia labori insener Age Merila ja geograafiamagister Taavi Pae.

Koostööd tehti Rapla maavalitsuse arengu- ja planeeringuosakonnaga.

Töös kasutati 'Väärtuslike maastike' Viljandi maakonna pilootprojekti metoodikat (Väärtuslike maastike määratlemine. Metoodika ja kogemused Viljandi maakonnas, Keskkonnaministeerium, 2001, kättesaadav ka <http://www.viljandimaa.ee/metoodika/>).

SISUKORD

Eessõna	2
Sisukord	3
Sissejuhatus	4
Registri struktuur koos selgitustega.....	6
Ankeetküsitluse tulemused	8
Lookaitseala	11
Raplamaa väärtuslikud maastikud.....	12
1. Pahkla	12
2. Keila jõgi.....	13
3. Hageri	14
4. Ohulepa-Kelba.....	14
5. Alu mõis	15
6. Lipstu nõmm ja küla.....	16
7. Kuusiku	16
8. Juuru-Mahtra	17
9. Höreda mõis.....	18
10. Kuimetsa	19
11. Vahastu	20
12. Käru-Kullimaa.....	20
13. Kädva-Paluküla	21
14. Inglise.....	22
15. Kumma-Kaerepere	23
16. Keava.....	23
17. Kehtna-Kalbu.....	24
18. Vastja	25
19. Lelle	25
20. Koogiste-Kõrbja.....	26
21. Eidapere.....	27
22. Järvakandi.....	28
23. Purku-Põlma	28
24. Raikküla	29
25. Lipa	30
26. Jalase.....	31
27. Põlli-Varbola.....	31
28. Russalu-Lümandu	32
29. Vaimõisa	33
30. Märjamaa	33
31. Paeküla	35
32. Konuvere.....	35
33. Velise-Valgu-Nurtu	36
34. Maidla	37
35. Sipa.....	38
36. Vana-Vigala.....	38
37. Avaste	39
38. Kivi-Vigala	40
Lisad	42
Lisa 1. Raplamaa väärtuslike alade nimekiri.....	43
Lisa 2. Raplamaa reservalade nimekiri.....	48
Lisa 3. Raplamaa ilusate teelõikude nimekiri	51
Lisa 4. Kirjandust	52

SISSEJUHATUS

Sarnaselt Rapla haldusstruktuurile (ajalooliselt koosneb maakond mitmest erinevast haldusüksusest) pole ka tema maastikuline ülesehitus ühetaoline. Võrreldes Eesti teiste maakondadega on Raplamaa looduspilt oluliselt mitmekesisem. Otsapidi katavad maakonda neli ulatuslikku ja eritiübilist maastikurajooni – lisaks Põhja-Eesti lavamaale veel Kõrvemaa ning Lääne-Eesti ja Pärnu madalik. Iga üksiku rajooni piires saab omakorda eristada väiksemaid maastikulisi üksusi.

Eesti ajaloole tuginedes võib väita, lisaks puhtlooduslikele faktoritele on maastikupilti oluliselt mõjutanud ka kihelkonna- ja mõisastruktuurid. Näiteks kihelkonnakeskustest jäävad Raplamaale Juuru, Rapla, Märjamaa, Hageri ja Vigala. Lisaks ulatuvad praeguse Raplamaa piiridesse veel Vändra, Kullamaa ja Nissi kihelkondade alad. Mõisaarhitektuuri kuldaega dateeritakse nii Raplamaal kui üldse kogu Põhja-Eestis 18./19. sajandi vahetusega. Aastatega, mil maa hakkas toibuma Põhjasõjaaegsetest vapustustest ning põllumajandussaadused hakkasid jõudma suurlinna Peterburi turule. Just sellest perioodist pärinevadki mitmed Raplamaa suurejoonelised klassitsistlikud mõisaansamblid.

Kuna Raplamaa puhul ei saa rääkida suurlinnadest ning paljud piirkonnad jäävad ka suurematest asustuskeskustest üsna kaugele, võib mitmetes n.ö. maakohtadest leida suhteliselt hästi säilinud talurahvaarhitektuuri. Näideteks sobivad põlised külad, mille iseloomulikuks majatüübiks on rehielamu. Rehielamu oma pika madala hoonega sobib majatüübina paljude arvates kõige paremini Eesti maastikku.

Raplamaale lisavad väärtust ka paljud Eesti kultuurilukku läinud isikud. Baltisakslastest on Raplamaaga tihedalt seotud eeskätt Keyserlingide suguvõsa, kust pärineb mitu maailma teadusajalukku läinud filosoofi ja loodusteadlast. Muidu merekaugelt maakond, nagu on seda Raplamaa, omab teeneid ka maailmamere uurimisel, sest esimene Venemaa ümbermaailmarändur A. J. von Krusenstern pärineb just Raplamaalt. Ka teisel kuulsal meresõitjal O. von Kotzebuel on sidemeid Raplamaaga. Lisaks neile elas Kärü mõisas pikka aega Kamtšatka uurimise klassik C. V. von Ditmar. Eestlastest meenub seoses Raplamaaga skulptor A. Starkopf. Eesti tuntumaid botaanikuid T. Lippmaa on läinud teadusajalukku kui loometsade esmauurija. Samuti pärineb Raplamaalt tuntud usundiloolane ja luuletaja U. Masing. Eesti kirjandusloo üheks tähtseks on aga E. Vilde “Mahtra sõda”. Siinkohal said nimetatud vaid mõned tuntumad isikud, kel sidemeid Raplamaaga ning kelle tegevus ilmestab Eesti kultuurilugu. Mõistagi on neid veel ja veel ning kõigi üleslugemine läheks liiga pikaks.

Raplamaa on rikas ka tööstuslike mälestusmärkide poolest. Maakonna põhjaosas paiknev Kohila paberitööstus on üks vanemaid järjepidevalt töötavaid paberitööstusettevõtteid Eestis. Maakonna lõunaosale – Kõnnumaale – on kuulsust toonud mitmed klaasitööstusettevõtted, millest Järvakandi tehas jätkab edukalt ka tänapäeval. Eks maakonda läbiv kitsarööpmelise raudtee tammgi on omamoodi tööstusajalooline mälestusmärk. Lisaks arvukad lubjapõletusahjud, mis praeguseks on küll paljuski oma praktilise tähtsuse minetanud ja unustusehõlma vajunud.

Maastikuanalüüsi juures on kasutatud kolmest erinevast ajast pärinevaid kaarte. Kõigepealt nn. vene verstast, mida valmistati 19./20. sajandi vahetusel (mõõtkava 1:42 000), siis 1930. aastatel valmistatud topograafilist kaarti mõõdus 1:50 000 ning samas mõõdus nõukogude topograafilist kaarti 1970.-80. aastatest.

Töö metoodiliseks aluseks võeti raamatus “Viljandimaa väärtuslikud maastikud” toodud metoodika ning siinkohal seda täpsemalt lahti kirjutama ei hakata. Metoodika on kättesaadav ka internetiaadressil <http://www.viljandimaa.ee/metoodika/>. Projekti käigus korraldati üle maakonna 6 rahvakoosolekut. Need andsid Raplammaa maastike kohta palju väärtusliku informatsiooni mida käesolevas töös on ka olulises kasutatud.

Rahvakoosolekute aeg, koht ja osavõtjate arv oli järgmine:

02. oktoobril kell 15.00 Eidapere koolimajas	25 inimest
03. oktoobril kell 15.00 Kaiu rahvamajas	22 inimest
04. oktoobril kell 15.00 Rapla haldushoone väikeses saalis	20 inimest
09. oktoobril kell 15.00 Vana-Vigala Tehnika- ja Teeninduskoolis	21 inimest
10. oktoobril kell 15.00 Tohisoo mõisas	18 inimest
11. oktoobril kell 15.00 Märjamaa kultuurimajas	16 inimest

Kokku võttis koosolekutest osa 122 inimest.

REGISTRI STRUKTUUR KOOS SELGITUSTEGA

1. *Ala number ja nimetus:* maakondlik numeratsioon (Väärtuslikud maastikud on nummerdatud ühtselt olenemata nende klassist; reservalad on nummerdatud eraldi, näit. R1 jne., ja kanti eraldi nimekirja.
2. *Ala klass:* I, II või P
 I klassi alad – kõige väärtuslikumad, maakondliku (ja võimaliku riikliku) tähtsusega alad
 II klassi alad – väga väärtuslikud, maakondliku tähtsusega alad
 Probleemsed alad – alad, mis omaksid suurt väärtust (I-II kl), kui nad oleksid paremini hooldatud
 Alade jaotamine kategooriatesse ja klassidesse võib tunduda “lõplikuna”, kuid sellist käsitlust tuleks vältida. Edasises planeeringutegevuses peaks arvestama asjaoluga, et Eesti kultuurmaastikus toimuvad praegu suured muutused ning tänu sellele võib erinevate alade väärtus nii tõusta kui langeda. Samuti tuleks piirangute kehtestamisel ja maastikuhooldus-lepingute sõlmimisel alade piire täpsustada.
3. *Ala tüüp:* numbritega 1- 8 (ühe ala kohta võib kasutada mitut numbrit, näit 356)
  - 1 – linna- või asulamaastik
  - 2 – põhiliselt põllumajandusmaastik/küla
  - 3 – põllumajandus- ja loodusmaastik
  - 4 – põhiliselt loodusmaastik
  - 5 – sisaldab suuremat veekogu või piirneb sellega
  - 6 – ajaloo kontsentraat
  - 7 – mõisakeskus või –park
  - 8 – ajaloolise ja/või kultuuriloolise tähtsusega paik
4. *Ala pindala:* (ha) kaartide digitaliseerimisel saadud andmed
5. *Ala asukoht:* vald/vallad
6. *Ala tähtsus:* riiklik, maakondlik või kohalik
 Riiklikku tähtsust on üldjuhul raske määratleda enne, kui omatakse ülevaadet kõigi maakondade väärtuslikest maastikest.
7. *Ala kirjeldus ja hinnangud*
 KAV – kultuurilis-ajalooline väärtus: maakasutus, asustus, teedevõrk, hoonestus, olulised elemendid, muinsuskaitseobjektid
 EV – esteetiline väärtus: ilu, omapära, vaated, hooldatus, häirivad tegurid jms
 LV – looduslik väärtus: kõrget looduslikku väärtust omavad elupaigad ja elemendid, looduskaitseobjektid
 IV – identiteediväärtus: objekti olulisus kohalike arvates, koht pingeridades
 RTP – rekreatiivne ja turismipotentsiaal: sobivus puhkemaastikuks (väärtused, mitmekesisus, kättesaadavus, naaberalade väärtus jne)
 Kirjelduste ülesehitus võib loomulikult varieeruda olenevalt ala iseloomust.
 Kirjelduste ja esialgsete hinnangute põhjal määrati alade lõplikud hinded (1-madal või ebaselge, 2-keskmine või ebahütlane, 3- kõrge väärtus). Hindamisel võrreldi sarnaseid alasid omavahel.

8. *Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:*
Siinkohal tuuakse ära erinevate väärtuste säilitamiseks, taastamiseks või suurendamiseks vajalikud meetmed jne. Anda saab üksnes väga üldisi ja enamasti skemaatilisi soovitusi kõige prioriteetsemate tegevuste kohta antud alal. Täpsemad hooldussoovitused ja piirangud tuleks paika panna üldplaneeringute tegemise käigus ja/või hoolduslepingute sõlmimisel, eelnevalt maakasutajatega läbi rääkides.
9. *Foto(d):* inventeerimise käigus tehtud fotod

ANKEETKÜSITLUSE TULEMUSED

Raplamaal korraldatud kuue rahvakoosoleku jooksul palusime kohale tulnud elanikel täita ankeetküsitluse, mis sisaldas viit küsimust Raplamaa maastike, selle muutuste ning kohalike eelistuste kohta. Siinkohal anname ülevaate laekunud ankeetidelt saadud vastustest.

1. *Milliseid ilusaid (huvitavaid, kauneid, omapäraseid) kohti Te oma koduvallas ja ka mujal Raplamaal nimetaksite?* Raplamaalased peavad antud küsitluse põhjal ülekaalukalt kõige ilusamaks, huvitavamaks ja omapärasemaks objektiks kodumaakonnas Varbola linnust mida nimetati kokku 41 korda. Järgnes Paluküla Hiemägi 23 mainimisega. Kõige rohkem mainiti ära linnuseid, karsti-ja paega seotud kohti, soid-rabasid ning mõisaid ja mõisaparke. Tabelis on ära toodud need paigad, mida antud küsimuse juures mainiti kümme või enam korda.

Varbola	41
Paluküla Hiemägi	23
Loosalu raba ja järv	17
Keava mäed ja linnus	16
Loone linnus	14
Kuimetsa karstiala	11
Jalase küla	10

2. *Kas Teie koduümbruses on selliseid maastikke või maastikukomponente, mis teie kodukandile või Raplamaale on eriti tüüpilised?* Raplamaalased peavad kodumaakonna kõige iseloomulikemaks maastikeks paealaid ja sellega seonduvaid nähtusi (karst) ning soo- ja rabamaastike. Samuti mainiti ära tasast põllumajandusmaastikku, jõgesid, metsi, puisniite ning mõisasüdamikke parkidega. Piirkonnale iseloomulikumatest nähtustest mainiti kõige rohkem Märjamaa ümbruse järtasid. Vähem kui kolm korda mainiti enamasti konkreetseid objekte (pargid, rändrahnud, veskid, linnused jne.) või kitsamale piirkonnale omaseid nähtusi (Raikküla paepaljandid, Toomja küla, Varbola linnus, Lipstu nõmm jne.)

Loometsad, -pealsed, karstialad	27
Rabad, sood, soojärved	20
Tasane maastik, põllud	8
Jõed, jõeluhad	5 (2/3)
Metsad	4
Puisniidud	4
Mõisad, mõisapargid	3
Järtad	3

3. *Millises Eestimaa paigas tahaksite elada, kui oleks võimalus valida?* Rõõm on tõdeda, et raplamaalased elavad kõige parema meelega ikka oma kodukandis. Kui peaks valima aga midagi muud, siis mindaks kas Lõuna-Eestisse (Viljandimaale) või saartele. Äärmiselt oluliseks peetakse veekogu olemasolu kodu lähedal. Tabelis on toodud piirkonnad, mida mainiti ära vähemalt kaks korda.

Raplamaa	40
----------	----

Lõuna-Eesti	8
Viljandimaa	5
Saaremaa	5
Hiiumaa	5
Muhu	2
Lahemaa, Läänemaa, Põlvamaa, Pärnu	2
–veekogu, saared	

Viimased kaks küsimust keskendusid maastikumuutustele ning häirivatele teguritele.

4. *Mis rikutakse Teie arvates Teie kodukandi maastike ilmet? Esimene neist oli etteantud vastusevariantidega. Kõige rohkem ollakse häiritud põldude söötijäämisest ning sellest tulenevast võsastumisest. Teine enim häiriv nähtus on vedelevad jäätmed. Juba oluliselt vähem riivavad raplamaalaste silma mahajäetud hooned, ebasobivad ehitised ning metsade üleraie.*

Põldude söötijätmine/võsastumine	48/47
Vedelevad jäätmed	59
Mahajäetud hooned	38
Metsade üleraie	22
Ebasobivad ehitised	16

5. *Kui palju ja mismoodi on Teie kodukandi ümbrus muutunud viimase 10 aasta jooksul? Viimane küsimustest andis võimaluse anda oma nägemus sellest, kuidas on Rapla maakond viimase kümne aasta jooksul muutunud. Kõige enam on muutused põllumajanduses nagu seda võib täheldada kogu Eestis. Sellest tuleneval siis suur mainimiste kord söötis põldude ja hooldamata maastiku ning mahajäetud/lagunenud hoonete osas. Samas aga on tähele pandud ka olulist heakorra paranemist. Ka teine tänases Eestis meelietütav valdkond – suurenenud metsaraied – on suhteliselt palju ära mainitud. Mõningal määral arvatakse, et olulisi muutusi toimunud ei ole (seda võisid projekti teostajad täheldada näiteks Raplamaa idaosas). Probleeme valmistavad ka jäätmed ning elanike vähenemine ja tööpuudus. Tabelis äratoodutest mainiti oluliselt vähem ära näiteks mobiiltelefoni sidemastide suur kontsentratsioon, võssakasvanud kraavid, looduslikumaks/loomulikumaks muutunud maastik ja inimese soodsa mõju vähenemine looduskeskkonnale, lagunevad teed ning maastikku mitteametav tegutsemine.*

Söötis põllud ja hooldamata maastik	31
Mahajäetud/lagunenud hooned	21
Paranenud heakord	21
Suurenenud metsaraied	13
Mitte oluliselt	9
Jäätmed	6
Elanike vähenemine/tööpuudus	6

Enne, kui siirdume konkreetsete ettepanekute ja maastike juurde, tahaksin välja tuua ühe Raplamaad väga hästi iseloomustava lause, mis pärineb ankeetküsitlusele vastanud inimese sulest:

“Raplamaa on nii mitmepalgeline, et ei suuda tüüpilist välja tuua”

LOOKAITSEALA

Kuna Raplemaal on kavas luua loometsade kaitseks uus kaitseala ning hetkel on teema väga aktuaalne paluti ka meil anda meiepoolne nägemus lookaitsealast. Ühildades valminud väärtuslike maastike kaardi loometsade kaardiga, leidsime piirkonna, mis koos väärtuslike maastike ja loometsadega moodustab suhteliselt kompleksse terviku. Teades, et sündival lapsel ei ole veel ka õieti nime, teeme ettepaneku nimetada loodav kaitseala juba nimetatud Lookaitsealaks.

Ühildades loometsade kihid ning väärtuslike maastike kihid MapInfo programmis, joonistus selgelt välja Russalu-Lümandu-Vaimõisa-Põlli piirkonnas ala, mille sai piiritleda liigselt loometsi või väärtuslikke maastikke mittehõlmavaid alasid haaramata. See, et meie ettepanekus näib olevat loometsade kõrval teine valdkond, kultuurmaastikud/väärtuslikud maastikud, mis esmapilgul tundub, et võib hakata loometsadega konkureerima, ei tähenda, et peaks loalade puhul mööndusi tegema. Antud nägemuses oleks esimene prioriteet siiski loometsad ning teise prioriteedina tuleks kultuurmaastik. Seetõttu näeme, et loodav kaitseala saaks looduskaitsealana, mitte maastikukaitsealana loodud. Siiski saaks loodava kaitseala kaudu abi mitte ainult Eesti looduses vaid ka kogu maailma looduses nii silmapaistev kooslus kui loomets, vaid praeguses Eestis hetkel liiga unarusse ning tähelepanuta jäänud kultuurmaastik.

Antud ettepanek on väga üldine ning MapInfo kaardikihis tõmmatud piir ei pretendeeri täpsusele detailides. Loodetavasti on siiski meie ettepanekust abi edasises Lookaitseala moodustamise töös.

RAPLAMAA VÄÄRTUSLIKUD MAASTIKUD

1. *Pahkla*

Ala klass:	II
Ala tüüp:	2, 3, 5, 6, 7, 8
Ala pindala, ha:	2031
Ala asukoht:	Kohila vald
Ala tähtsus:	kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Ala hõlmab Pahkla, Angerja ja Visja küla ning nende ümbruse.

Suhteliselt hästi säilinud avamaastik, põhjaosas metsastunud. Põline põllumajanduspiirkond tänu viljakatele paepealsetele muldadele.

Ala põhjaosas ja sellega piirnevas kuusikus on arvukalt suuri kive. Neist kogukaim on kohapeal Eestimaa kivide kuningaks tituleeritu, kaugemal tuntakse seda Pahkla Suurkivi nime all. Rahvajutu järgi korraldanud Pahkla mõisasaksad vanasti kivi juurde väljasõite; kivile kaetud laud, lõbutsetud ja tantsitud.

Pahkla mõis rajati 17. sajandil. Mõisa peahoone pärineb arvatavasti 19. sajandi II poolest. Peahoone põhiosast on säilinud väheseid müüriosi, tagaosaga liitunud tiibehitisest on alles enamik müüre. Park on suhteliselt suur ja liigirohke, kuid metsistunud. Kogu mõisakompleks on varemeis, kuid säilitanud oma algse planeeringu; uusi hooneid pole sinna ehitatud.

Piirkonna suurimaks vaatamisväärsuseks võib pidada Angerja vasallilinnust, mis on Rapla maakonna üks vanemaid kiviehitisi. Linnuse algne osa ehitati ilmselt 15. sajandi algupoolel. Hiljem on seda korduvalt ümber ehitatud ja aja nõuetele kohandatud. Linnus hävis arvatavasti Liivi sõja päevil.

Ala põhjaosas paikneb endine militaarala, mida kohalikud samuti väärtustavad.

Hinnangud:

KAV (2): Angerja linnus, Pahkla mõis, ohvrikivid, Visja küla kiviaiad

EV (1): Pahkla mõisa park, Angerja linnuse ümbrus vajab kordategemist (Angerja oja ümbruse võiks võsast puhastada)

LV (2): Angerja oja looduslik säng, ala põhjaosa rändrahnud, Tõntsu kadakas, Angerja servamoodustis

IV(3): kõrge kohalik väärtus, ka valla tasandil

RTP (2): Kivide kuningas ja muud rändrahnud/ohvrikivid, nendega seonduv endine matkarada, Angerja linnus, Pahkla mõisapark

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Pahkla mõisa peahoone konserveerida ning park heakorrastada. Angerja vasallilinnus konserveerida ning teha kättesaadavaks turistidele. Samuti tuleks tagada juurdepääs Kivide kuninga ning teiste kaitsealuste kivide juurde servituutide kandmisega kinnistusraamatusse.

2. Keila jõgi

Ala klass:	I
Ala tüüp:	1, 3, 5, 6, 7, 8
Ala pindala, ha:	1597
Ala asukoht:	Kohila vald
Ala tähtsus:	maakondlik / potentsiaalne riiklik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Ala hõlmab Keila jõe ümbruse Viliverest Rõa küalani.

Asustuspilt on paljuski orienteeritud Keila jõe, eelkõige mõisad - Kohila, Tohisoo, Lohu (väljaspool käsitletavat ala veel Seli, Purila, Hagudi, Maidla ning Pirgu ja Härgla mõis Keila jõe lisajõe Atla kaldal).

Loosalu ja Viirika rabast alguse saav Keila jõgi moodustab pärast Atla jõega ühinemist maalilise, suhteliselt sügava ja järsuveerulise oru. Soodsad tingimused põlluharimiseks on peamiseks põhjuseks, miks sinne ümbrus on muistsetest aegadest saadik tihedalt asustatud. Seega on mõistetav, miks iga kilomeetri või paari järel kerkis siia hiljem mõis. Võib veel mainida, et ligi 1/3 maakonna arheoloogiamälestistest asub Kohila valla piirides.

Loone linnus e. Lohu Jaanilinn - üks tugevamatest kaitseehitistest kolme Muinas-Harju linnuse hulgas. 13. sajandil peeti linnuse pärast mitmeid veriseid võitlusi ja arvatavasti püsis linnus kasutamiskõlblikuna veel 14. sajandil. Etendas Varbola Jaanlinna (teine Harju suurem kaitseehitis) kõrval tähtsat osa 1343. aasta Jüriöö ülestõusu ajal, mil teda oletatavasti ka viimast korda kasutati.

Huvitava pärli lisab Kohila oma tööstusliku ajaloo ning asustusega.

Isikuloolise poole pealt väärrib mainimist, et Rõa külast on pärit skulptor A. Starkopf.

Hinnangud:

KAV (3): Kohila, mõisakompleksid, Loone linnus, Lohu asundusküla

EV (3): Keila jõega seonduvad vaated (paraku väga vähe säilinud), Kohila, mõisad, Vilivere e. Mõrtsukamäed

LV (2): Keila jõe org, Kapa männik, jõeluhad

IV (3): Väga kõrge kohalik ja maakondlik väärtus

RTP (3): mõisakompleksid, Loone linnus, Kohila, Vilivere e. Mõrtsukamäed

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Keila jõe suunatud vaadete avamine ja säilitamine. Mõisaansamblite hoonete seisundi parandamine ja nende ümbruse heakorrastamine. Lohu Jaanlinna parem eksponeerimine turistidele.

3. Hageri

Ala klass: II
Ala tüüp: 2, 6, 7
Ala pindala, ha: 943
Ala asukoht: Kohila vald
Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Küla ja kihelkonda mainiti esmakordselt 1241. aastal. Endise kihelkonnakeskusena omab kultuuriloos tähtsat kohta. Keskaegne Hageri kirik ehitati ümber aastatel 1891-1892. Kirikuaias asub kalmistu ning sinna on peamiselt maetud ümbruskonna mõisnikke ja kirikuõpetajaid. Praegu kasutatav kalmistu paikneb kirikust põhjas.

Hageri kirikumõis asus kirikust 7 km läänes ja jääb nüüd Harju maakonna piiridesse.

Hageri ümbruse tasast pinnamoodi ilmestavad Hageri-Sutlema rannamoodustised. Üsna Hageri keskmes asub Hageri karstiala ja seal neeldunud veed tulevad uuesti maapinnale Sutlema pargis.

Küla piiresse jäävast paarikümnest kultusekivist on tuntuim Hiiekivi Rabivere tee ääres. Pihali, Adila ja Hageri ümbrus on väga rikas muististe poolest. Paljud maakonna arheoloogiamälestistest asuvad nimetatud külade maadel, mis viitab väga põlisele ja tihedale asustusele. Kohalike inimeste poolt said ära märgitud ka Sutlema mõisakompleks, Aespa küla ja oletatav Vene-Rootsi hauaplats e. Põhjasõja plats.

Hinnangud:

KAV (3): Hageri kihelkonnakeskusena, Sutlema mõisakompleks
 EV (2): Hageri kirik, Sutlema mõisakompleks
 LV (2): karstiala, Sutlema-Hageri rannamoodustised
 IV (3): kõrge kohalik ja maakondlik väärtus
 RTP (2): Hageri

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Mitte lubada kiriku ümbrusesse uusehitisi.

4. Ohulepa-Kelba

Ala klass: II
Ala tüüp: 2, 3, 7
Ala pindala, ha: 751
Ala asukoht: Rapla vald
Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Kelba mõisa kohta esimesed teated 1508. aastast. Ohulepa mõis eraldati Kelbast 1806. aastal. Mõlema küla puhul on üsna hästi säilinud vana maastikustruktuur. Praeguseks Ohulepa küla suhteliselt mahajäetud. Seevastu Kelba külas põllumajandus toimib. Ohulepa on laiemalt tuntud kui F. R. Kreutzwaldi noorpõlvekodu.

Hinnangud:

KAV (2): suhteliselt hästi säilinud maastikustruktuur, Kreutzwaldi noorpõlvekodu, Ohulepa endine mõis

EV (3): vaated põldudele ja küladele ning Aigitse soole

LV (2): piirnevad Aigitse soo ja Adila-Krimmi soo ning Kasari jõgi

IV (2): kõrge kohalik väärtus

RTP (2): Võiks saada heaks puhkamise kohaks, kui oleks mõni vaatamisväärsus või puhkeobjekt

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Põllumajandusliku tegevuse soodustamine. Lagunenud majade likvideerimine. Kreutzwaldi noorpõlvekodu parem jäädvustamine.

5. *Alu mõis*

Ala klass:	II
Ala tüüp:	1, 5
Ala pindala, ha:	12
Ala asukoht:	Rapla vald
Ala tähtsus:	maakondlik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Alu pseudogooti stiilis mõisamaja valmis 1868. aastal ja on selle ehitusstiili üks paremaid näiteid Eestis. Parki (11 ha) hakati rajama üheaegselt lossiga. Seitse tiiki võtavad enda alla 4 hektarit. Aleviku tootmiskeskuse põhjapiiril paikneb Kabelimägi See on kaitse all kui 15.-18. sajandi kalmistu. Lõunaserval põllu sees on jälle kultusekivi. Alu nõmmeks nimetatavas loometsas asub Alu suurkivi. Lõhkisekivi mäel on kivikülv. Alus toimus 1905. aasta revolutsioonisündmuste käigus sõjaline kokpõrge, mida meenutab ka mälestustahvel mõisahoonel.

Hinnangud:

KAV (3): Alu mõis, Kabelimägi

EV (3): Alu mõisapark

LV (1)

IV (2): kõrge kohalik ja maakondlik väärtus

RTP (2): Alu mõisapark

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Mõisa, pargi ja selle ümbruse säilitamine ja hooldamine.

6. *Lipstu nõmm ja küla*

Ala klass:	I
Ala tüüp:	2, 3, 8
Ala pindala, ha:	287
Ala asukoht:	Rapla vald
Ala tähtsus:	maakondlik / potentsiaalne riiklik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Lipstu nõmm (ca 200 ha). Paasaluspõhi on kaetud väga õhukese mullakihiaga, kohati ka päris paljas. Seal kasvab liigirohke, kuiva- ja lubjalembene taimestik. Vastu Sõbessood 1-1,5 m kõrgune Lehmlõuke pank koos oja, lõhede, urgete ja lahtimurdunud pangastega.

Hinnangud:

KAV (3): Th. Lippmaa ja G. Vilbaste töökoht

EV (2): loomets ja Lipstu küla

LV (3): loomets

IV (3): kõrge maakondlik väärtus

RTP (2): Lipstu nõmm

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

7. *Kuusiku*

Ala klass:	II
Ala tüüp:	2, 5, 6, 7, 8
Ala pindala, ha:	1200
Ala asukoht:	Rapla vald
Ala tähtsus:	maakondlik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Piirkonda jääb Vigala (Konuvere) jõe äärne Kuusiku mõis (1467).

Kuusiku on olnud Eesti üks tähtsamaid põllukultuuride katsebaase (alates 1924. aastast). Praeguseks tegevus paljuski vähenenud. Kuusiku bussipeatuse juurest keerab põlluvahetee Kahametsa uudismaapõldudele. Enne Esimest maailmasõda kuivendati see üle 100 ha suurune ala savitorudrenaažiga ja võeti kasutusele tollane moodsaim põllumajandustehnika – auruader. 1937. aastal aga toimus Kahametsas esimene teraviljakombaini katsetus.

1939. aastal hakati Kahametsa ehitama nõukogude sõjalennuvälja. Augustis 1941 toimus Kuusikul ohvriterohke lahing lennuvälja kaitsjate ja pealetungivate Saksa vägede vahel. Uus lennuväli ehitati pärast sõda eelmisest põhja poole.

Kuusiku-Altveski on arvatavasti üsna vana veskikoht – teatakse, et juba eelmise sajandi alguses oli Kuusiku mõisal saeveski, tärklisevabrik ja vaseveski. Aastatel 1979-1980 puhastati Altveski paisjärv ja ehitati originaalne kilepais. Paisjärve kaldal laiub Kuusiku metsapark.

Hinnangud:

KAV (3): Kuusiku mõis, lennuväljad, taimede katsebaas, Altveski

EV (2): Kuusiku mõis, park

LV (2): ala läbib Vigala jõgi

IV (2): kõrge kohalik väärtus

RTP (2): Kuusiku mõis ja park

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Põllumajandustegevuse soodustamine, Kuusiku pargi hooldamine.

8. Juuru-Mahtra

Ala klass:	I
Ala tüüp:	2, 3, 6, 7, 8
Ala pindala, ha:	2416
Ala asukoht:	Juuru vald
Ala tähtsus:	maakondlik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Juuru-Mahtra piirkonda tuntakse eelkõige kui Mahtra sõja tallermaid. Kogu piirkonna tutvustamisega tegeleb Mahtra muuseum, tähistatud on Mahtra sõja tegevuspaigad. Nagu ka Eeru kõrts, mis on samuti tihedalt seotud Mahtra sõja sündmustega.

Kunagise mõisa õue, Mahtra sõja tandri, jagab maantee kahte ossa. Idas asub ainuke Mahtra sõjast meie päevadeni säilinud hoone - viinaait. Mõisa peahoone, väike ait ja mesilastemaja on hävinud. Teise õuepoolde jääb osaliselt säilinud viinaköök tiikide taga. Mahtra sõja 75. juubeliks püstitatud monument asub mõisa peahoone ees. Peale selle võib vaadata veel kolme mälestuskivi. Ühesse neist on raiutud sõjas langenute nimed. Viinaaidast lõuna poole jääb Verepõld, kus 1859. aasta veebruaris toimus osavõtnute metsik peksmine. Kolmas kivi tähistab Valgemära kasesalus Adra Mihkli kase asukohta. Atla mõis oli pärast Mahtra sõda vahistatud talumeeste esmane koondamiskoht.

Juuru vanim osa asubki kiriku ümbruses. Vanad kalmed kiriku ja bussipeatuse vahelisel alal tõendavad, et seal oli muistsete eestlaste matusepaik. Arvatakse, et sellest lõuna pool kasvas ohvrihiis, millest praegu on säilinud kaks ohvritamme. Üks kohamuistend pajatab Juuru kohal mühanud ohvrihiist ja sellest, et risti-rästi läbipõimunud tammejuurtest saanud Juuru oma nime.

Juuru oli ka omaaegne kihelkonnakeskus ning seetõttu on tal eriline koht nii asustussüsteemis kui kultuuriloos. Juurust sai tihedasti asustatud kirikukihelkonna keskus 13. sajandi algupoolel. 1238. aastal ehitatud esimene kirik oli puust, 1498. aastal valmis aga ühelööviline kivikirik. Aastail 1893-1895 ehitati see põhjalikult ümber ja uue kiriku põhiplaan kujundati ristikujuliseks. Algsest keskaegsest kirikust ongi säilinud ainult kooriruum. Kiriku ümbruse kalmistult leiab 5 paekivist rõngasristi ning mitmeid kohalike mõisnike ja kirikuõpetajate haudu. Praegune kihelkonnakalmistu jääb kirikust u. 1 km lõuna poole. Juuru apostlik õigeusu kirik ehitati historitsistlikus stiilis ning on ainuke nurgakellatorniga õigeusu kirik Eestis. Kahjuks on kirik lagunemas. Kirikust natuke eemal asub ka õigeusu kalmistu.

Talupojakõrtsi lasi ehitada Atla parun Barlöven 1840. aastal ja see on tõenäoliselt ainuke taoline terves Eestis. Et kõrtsipidaja pidi olema ühtlasi ka talunik, siis kujutab kõrtsihoone oma puidust kambrite ja rehetoga ning paekivist rehealusega tüüpilist eelmise sajandi Juuru kihelkonna talutaret. Mahtra sõja ajal oli just kõrts see oluline keskus, kuhu tuldi kõrtsi nõu ja abi saama.

Loodusobjektidest väärib mainimist Juuru vana paemurd.

Kultuurilooliselt väärtuslik Juuru köstrimaja sai 1924. aastal tulekahjus tugevalt kannatada, kuid taastati hiljem endisel kujul. 1972. aastal ehitati hoone põhjalikult ümber Mahtra sovhoosi kontoriks, endiseks jäid vaid seinad.

Hinnangud:

KAV (3): Mahtra sõjaga seotud paigad, Mahtra mõis, Juuru kihelkonnakeskusena, vanad kalmed, arvatavad ohvrihiied

EV (3): Juuru kihelkonnakeskus, Mahtra küla(de) maad

LV (1): piirneb mahtra soostikuga

IV (2): kõrge kohalik ja maakondlik väärtus

RTP (3): Juuru kihelkonnakeskusena, Mahtra sõjaga seotud paigad

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Endise Mahtra mõisa ümbruses põllumajandusliku tegevuse soodustamine. Mitte rajada kihelkonnakiriku lähedusse mitte lubada uusehitisi. Õigeusu kiriku konserveerimine ning eksponeerimine.

9. Hõreda mõis

Ala klass: P
Ala tüüp: 2, 5, 7
Ala pindala, ha: 15
Ala asukoht: Juuru vald
Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Hõreda mõisa peahoonet, mis valmis 1812. aastal, peetakse klassitsistlikus stiilis härrastemajade üheks kaunimaks näiteks Eestis. Kahjuks pole mõisahoone seisund eriti kiita. Ka mõisa kuppelsaalis olnud maalingud on praktiliselt hävinenud.

Hästi säilinud avatud alad Hõreda ja Inglise mõisakeskuse ümbruses.

Hinnangud:

KAV (3): Hõreda mõis ja selle peahoone arhitektuur

EV (1): esteetiline väärtus oleks väga kõrge, kui mõisa peahoone ning mõisapark korda teha

LV (2): mõisaparki läbib Keila jõgi

IV (1): madal kohalik ja (keskmine) maakondlik väärtus

RTP (2): rekreatsiooniline ja puhkeväärtus võiks olla väga kõrge, kui mõisa peahoone ja park korda teha

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Hõreda mõisahoone konserveerimine / restaureerimine ning pargi korrastamine.

10. Kuimetsa

Ala klass:	II
Ala tüüp:	3, 6, 7, 8
Ala pindala, ha:	1367
Ala asukoht:	Kaiu vald
Ala tähtsus:	maakondlik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Kuimetsa on endine mõisakeskus. Hästi säilinud maastikustruktuur, eriti Vaopere ja Tamsi ümbruses. Kuimetsa karstiala ja Iida urked said tuntuks juba Henriku Liivimaa kroonika kaudu. Eesti üks suuremaid ja ainulaadsemaid karstinähtusi, kus leidub mitmeid erinevaid karstivorme: langatusorge, karstilehtreid, -lohke, -kanaleid ja -koopaid. Iida urgete kohta on ka mitmesuguseid rahvajutte. Kuimetsa ja Kaiu ümbruse sai kinkeaktiga 1286. aastal enda valdusse Tallinna tsistertslaste nunnaklooster. Kloostimõisa kohta esimesed teated 1347. aastast (järel vaid põlispuud), tornlinnus ehitati mõisa kaitseks 15. sajandi algupoolel. Linnus oli üks viimaseid seda tüüpi ehitisi Eesti alal ja hävis Liivi sõjas. Kuimetsa kloostimõis ja linnus on E. Bornhöe jutustuse “Vürst Gabriel” üks tegevuspaiku. Oblu külast allavoolu piki Atla jõge on paremkaldal Orde allikas. Tamsi ümbruses oli minevikus hulgaliselt lubjapõletusahje, mõned neist on säilinud tänapäevani. Samuti läks Tamsi lähedalt Siuge külast läbi Järvamaad Tallinnaga ühendanud talitee.

Hinnangud:

KAV (3): Iida urgete legendid, kloostimõis ja linnus, hästi säilinud eestiaegne maastikustruktuur

EV (2): tähistatud Kuimetsa karstiala; väärtus võiks olla oluliselt kõrgem, kui kloostrivaremed oleks paremini hooldatud ning tähistatud.

LV (3): Ala läbib Atla jõgi (osaliselt õgvendamata)

IV (3): kõrge kohalik ja maakondlik väärtus

RTP (2): Iida urked, väärtus võiks olla kõrgem, kui kloostrivaremed oleksid paremini eksponeeritud. Ka veel säilinud lubjapõletusahje võiks eksponeerida

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Kuimetsa karstiala ja kloostrivaremete ning säilinud lubjapõletusahjude korrastamine ja parem eksponeerimine.

11. Vahastu

Ala klass:	I
Ala tüüp:	2, 3, 6, 7, 8
Ala pindala, ha:	751
Ala asukoht:	Kaiu vald
Ala tähtsus:	kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Vahastu - keset soid ja metsi hästi säilinud küla (klassikaline külamudel) suhteliselt tugeva külakogukonnaga.

Endise Vahastu küla asemele rajati 17. sajandil mõis. Nüüd on seal Suurekivi küla, mis on oma nime saanud Vahastu Suurkivi järgi. Kaks sajandit tagasi omandas Vahastu mõis skandaalse kuulsuse, kui parun Gumprecht ehitas sinna 1790. aastal vabrikuhooned ja sulatusahju, et soorauast terast tootma hakata. Terasekoormaid välja sõitmas ei nähtud, aga parun rikkus silmnähtavalt. Saladus lahenes, kui paruni abilise jäi vahele valeraha levitamise ja Vahastust leiti trükipress ja –plaadid valeraha trükkimiseks. Praegune Vahastu nimi on kandunud üle kunagisele Raasiku külale.

Vahastu linnamägi oli väikese Alempoisi muinasmaakonna põhjapoolseim kindlustus. Kirik ehitati 1883. aastal Türi abikirikuna. Kirikuaeda püstitati 1931. aastal Vabadussõja monument, mis taasavati 1989. aastal. Kirikuaias asub ka kalmistu.

4 km Lelle pool, endise metskonnahoone lähedal kasvab metsaserval halli lepa haruldane lõhislehine vorm

Piirkonnale on iseloomulik hõre asustuspilt ning suur metsasus. Piirkonnas paiknevad värvimulla leiukohad ning on säilinud ka vanu lubjapõletusahjusid. Mõimekõrves asub külarahva kiigemägi ning Selgemäe paisjärves on ujumiskoht.

Hinnangud:

KAV (3): Vahastu linnamägi, kirik ja kalmistu, Vahastu mõis ja legendid, klassikaline külamudel

EV (3): väga hästi hooldatud küla, ilusad vaated külale ja seda ümbritsevale maastikule.

LV (1): Vahastu Suurkivi, ümbritsevad metsad

IV (3): väga kõrge kohalik väärtus

RTP (2): linnamägi, kirik ja kalmistu; väärtus oleks kõrgem, kui endine mõisaase ja park saaksid paremini hooldatud ja tähistatud

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Põllumajandustegevuse soodustamine Vahastu ümbruses. Hajaasustuse soodustamine ning lagunened talude korrastamine.

12. Käru-Kullimaa

Ala klass:	P
-------------------	---

Ala tüüp:	2, 3, 5, 7
Ala pindala, ha:	2018
Ala asukoht:	Käru vald
Ala tähtsus:	kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Asustus on koondunud Piki Käru jõge, kuid hetkel on piirkond suhteliselt mahajäetud. Keskajal oli Käru ümbrus üsna inimtühi, 1624. aastal vaid 3 majapidamist vähem kui 10 elanikuga. Käru vald on tuntud ka kui kaabakate vald, sest esimesed vallaelanikud olid nn. Kaabakad. Kaabakas ei ole mitte söimusõna, vaid tuleneb sõnadest *kaapima*, mis tähendab plehku panemist, pakku jooksmist. Käru esimesteks asukateks olidki põgenikud, kes varjasid end Käru metsades mõisateole või väeteenistusse kutsumise eest. Käru mõis asutati 1632. Vanim hoone on mõisa vana peahoone 1692. aastast. Ühtlasi on see vanim säilinud puust mõisa härrastemaja Eestis. 19. sajandi alguses ehitati uus mõisa peahoone, mis põletati maha 1905. aastal ja ehitati uuesti üles 1922. aastal. Mõisahooned hävinesid osaliselt II Maailmasõjas, hiljem taastati. Veel hiljuti tegutses mõisahoones kool, selle ümber on park, mida piirab põhjast Käru jõgi ja lõunast jõkke suubuv Ingliste oja. Viimane on üles paistatud ja moodustab mõisa esiküljel tiigi. Käru mõisapargis asub vana sammastega kõrtsihoone, selletaolisi on Eestis vähe järele jäänud.

Kärus on kirik (ehitatud 1860. aastal) ja kaks kalmistut, neist üks baptistide oma. Ilus raudteejaama hoonetekompleks. Kullimaa küla kanti kaardil juba 1681. aastal, hiljem oli siin Käru mõisale kuuluv karjamõis. 1812. aastal rajatud Kullimaa klaasikoda tegutses veerand sajandit. 1882. aastal avatud raamatukogu oli esimene Käru vallas, arvatavasti esimene ka kogu maakonnas.

Maastiku teeb Käru ja Kullimaa vahel huvitavaks piki Käru jõge kulgev tee, mille käändudelt avaneb huvitavaid vaateid nii jõele kui ümbritsevatele maastikule.

Hinnangud:

KAV (2): Käru alevik koosmõisa, kiriku, kalmistute ja raudteejaamaga
 EV (3): Käru kui tüüpiline raudteejaama-asula, Käru ja Kullimaa vahel piki Käru jõge kulgev tee. Väärtus on langemisohus, kindlasti on vajalik põllumajanduse soodustamine.
 LV (3): Kohati õgvendatud, kuid rohkete sootidega Käru jõgi.
 IV (1): madal, hetkel vaid Käru mõisat väärtustav
 RTP (2): Potentsiaal on suurem, kui leiduks puhkeobjekte Käru jõe ääres ning Kullimaal.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Käru pargi ja mõisahoone hooldus. Kärust lõuna poole piki jõge kulgeval alal on asustus hõre, seetõttu võib ala metsastada või soodustada seal põllumajandust.

13. Kädva-Palukiila

Ala klass:	I
Ala tüüp:	3, 7, 8
Ala pindala ha:	1812
Ala asukoht:	Käru ja Kehtna vald
Ala tähtsus:	kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Paluküla – Vahastu vahelised jääaegsed servamoodustised muudavad maastiku vaheldusrikkaks. Paluküla Hiimägi on Loode-Eesti kõrgeim tipp – 106 m. Hiimäe kõrval paikneb Reevimägi ning veel mitmed ligi 100 meetrini küündivad künkad.

Loosalu raba läbib looduse õpperada.

Kädva kandi külamaastik on jäänud kolhoosikorrast suhteliselt rikkumata. Hiimäelt põhja mineva tee ääres Keava ja Loosalu soode vahel ilusad heinamaad. Kädva mõis rajati 17. sajandi lõpupoolel. Säilinud on ainult mõisa põlispuud.

Metsari tekkis uudismaa-asundusena 20. sajandil. Alapiiresse jäävad ka endise asundusküla maad. Kahjuks pole küla säilinud, maastikustruktuur on siiski veel jälgitav.

Hinnangud:

KAV (3): Hästi säilinud tüüpiline talumaastik, veel säilinud kaunid heinamaad, endine asundusküla, mõisate (Kädva, Sonni) asukoht

EV (3): kaunis külamaastik kaunil reljeefil, Paluküla mägi ja sellelt avanevad vaated ümbritsevale maastikule

LV (2): Paluküla Hiimägi ja muud mäed, heinamaad, ümbritsevad sood

IV (3): Väga suur maakondlik väärtus Paluküla Hiimäe osas, keskmine väärtus Kädva küla osas

RTP (3): Paluküla Hiimägi suusa- ja muu tervisespordi radadega, õpperada, kaunis maastik

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Säilitada põllumajandust ning hajaasustust. Hiimäe ja Loosalu raba baasil saaks kujundada korraliku loodusharidusliku piirkonna. Hiimägi või Reevimägi on potentsiaalsed vaatetornide asukohad, kust avaneksid vaated ümbruskonna rabadele.

14. Ingliste

Ala klass:	I
Ala tüüp:	2, 5, 7, 8
Ala pindala, ha:	255
Ala asukoht:	Kehtna vald
Ala tähtsus:	kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

18. sajandist pärinev mõisahooned vajab remonti. Mõisast piki jõge u 1km kagusse asub von Stahlide perekonnakalmistu. Piirkonnale annab eripära Keila jõe ülemjooks mitmete jõesaarte, taastatava vesiveski ja jõelammiga.

Hinnangud:

KAV (3): Mõis, mõisnike perekonnakalmistu, vesiveski

EV (2): Väärtus oleks tunduvalt suurem, kui mõis ja park ning kalmistu korda tehta. Vaade külale ja jõelammile.

LV (2): Ala läbib õgvendamata Keila jõgi

IV (3): Väga suur kohalik ja suur maakondlik väärtus

RTP (2): potentsiaal on suur, korda tuleks teha mõis ja park ning Stahlide perekonnakalmistu

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Mõisa peahoone täies ulatuses kasutusse võtta. Vesiveski taastada. Vaadete avamine Keila jõe orule. Stahlide perekonnakalmistu korrastamine.

15. Kumma-Kaerepere

Ala klass: I
Ala tüüp: 2, 6, 7
Ala pindala, ha: 1411
Ala asukoht: Kehtna vald
Ala tähtsus: maakondlik / kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Põline Kumma küla oma hästi säilinud kultuurmaastiku ning tugeva külakogukonnaga. Estonia mägi ja järv. Raudteesild ja vaade sellelt. Valtu mõis, allee ja tuuleveski. Valtu Eesti 'veinipiirkonnana' – õunaaiad. Õnnestunud kolhoosiaegne haljastus Kaereperes.

Hinnangud:

KAV (3): Kumma küla oma hästi säilinud ajaloolise maastikustruktuuriga, Valtu mõis ja tuuleveski, Kaerepere haljastus, õunaaiad

EV (2): Kaerepere, Kumma küla, kultuurmaastik

LV (1)

IV (3): (väga) kõrge kohalik väärtus

RTP (2): Estonia mägi ja järv, Valtu mõis, Kaerepere, Kumma küla. Turismiobjektide parema ärakasutamise puhul võib väärtus olla suurem.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Uusehituste rajamine Kumma külla ebasoovitav. Kaerepere küla kui üks paremini planeeritud ning säilinud endine kolhoosiasula keskus alles hoida.

16. Keava

Ala klass: I
Ala tüüp: 2, 6, 7
Ala pindala, ha: 784
Ala asukoht: Kehtna vald
Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Keava aleviku käekäik on seotud eelkõige raudtee arenguga – alevik hakkas raudteejaama juurde tekkima alles 20. sajandi alguses. Aleviku läheduses paiknevad Keava mäed (Keava-Esku jääaegsed servamoodustised - Keava mäed e. Mäi mets), millest üks on olnud kasutusel

linnamäena. Täpsemalt Keava linnus (1054) Linnaaluste külas, mis on üksik järskude nõlvadega kungas Keava mägede lõunapiiril vastu põlde. See on üldse esimene kirjalik teade Rapla maakonna paikade kohta Keava mäed pakuvad suurepäraseid vaateid Keava rabale.

Keava ja Kumma ümbruses on säilinud sajanditetagune maastikustruktuur. Äratuntav on Kumma küla asustusstruktuur. Külas on ka tugev külakogukond.

Hinnangud:

KAV (2): Keava mõis, Keava linnamägi, Linnaaluste küla

EV (2): Keava linnamägi, Linnaaluste küla vaadetega rabale

LV (2): Keava mäed, alaga piirnev Keava raba

IV (3): väga kõrge kohalik väärtus

RTP (2): suusarajad Keava mägedes, Keava linnusease. Potentsiaalselt suurem väärtus, kui võimalused paremini ära kasutada ja neid eksponeerida

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Keava linnamäe eksponeerimine. Mitmed potentsiaalsed kohad vaatetornile.

Sportimisvõimalused, mida tuleks arendada vastavalt looduskaitselestele põhimõtetele.

17. Kehtna-Kalbu

Ala klass:	I
Ala tüüp:	2, 5, 6, 7
Ala pindala, ha:	729
Ala asukoht:	Kehtna vald
Ala tähtsus:	kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Kehtna mõisa peahoone, kus asus sovhoostehnikumi kontor. Selle ümber on suur ja liigirohke (110 liiki, neist 80 võõramaised) park koos tiikidega. Kehtnale annab näo ka Kehtna Majandus- ja Tehnoloogiakool. Mõisahoonet ümbritsev park on rajatud arvatavasti 18. sajandi lõpus üheaegselt peahoonega ning sajand hiljem rekonstrueeritud. Mõisa härrastemaja on varaklassitsistlikus stiilis ja ehitatud aastatel 1790-1795. Mõis põletati maha 1905. aasta revolutsiooni käigus, kuid peale seda hoone taastati ja sai tänaseni püsinud ilme. Omapärane on Kalbu ridaküla, milles on paiknenud kool, mis hiljem Kehtnasse üle viidi. Kultuurilooliselt on tähtis fakt, et Kalbu külast pärinevad pedagoogid Jaan ja Paul Rummo ning tantsupedagoog U. Toomi.

Nadalama küla piiril on Rummu Jüri sünnipaik, Räägu saun. Põliselanike mäletamist mööda asunud saun täpsemalt seal, seal kus praegu on maantee veeres kolm mõisaaegset moonakamaja.

Hinnangud:

KAV (3): Kehtna mõis, Kalbu ridaküla, Rummu Jüri lood

EV (2): Nadalama ridaküla, Kehtna mõisapark tiikidega

LV (2): Ala läbib Kehtnast lõunas õgvendamata Kuusiku jõgi, Kehtna liigirohke park

IV (3): väga kõrge kohalik ja kõrge maakondlik väärtus

RTP (2): Kehtna mõis. Väärtus oleks suurem, kui Rummu Jüri lugusid turismi heaks paremini ära kasutataks

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Kehtna mõisaümbruse (pargi ja hoonete) säilitamine. Laiemalt piirkonnas põllumajanduse soodustamine.

18. Vastja

Ala klass: P
Ala tüüp: 2, 5, 8
Ala pindala, ha: 341
Ala asukoht: Kehtna vald
Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Põline küla Iidase pärna ja ohvrikiviga. Hästi säilinud 20.-30. aastate maastikustruktuur. Vastja Vabariigi lood. Kõrts.

Hinnangud:

KAV (2): maastikustruktuur, hiiepärn ja ohvrikivid, Vastja Vabariigi lood

EV (2): põllumajanduse hoidmisel ja arendamisel võib väärtus suurened

LV (1)

IV (2): keskmine kohalik väärtus

RTP (1)

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Säilitada põllumajandust.

19. Lelle

Ala klass: II
Ala tüüp: 2, 6, 7
Ala pindala, ha: 313
Ala asukoht: Kehtna vald
Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Mandrijää servamoodustiste vööndit pidi kulgeb nii asustus kui teedevõrk. Servamoodustised muudavad maastiku vaheldusrikkaks. Üks Kõnnumaale iseloomulikumaid piirkondi.

Lelle alevik kujunes välja 20. sajandi alguses, pärast raudtee valmimist ning sai nime 4 km lõunas asuvalt Lelle mõisalt Põllu külas (esimesed teated 1559. aastast, mil ta oli Pärnu komptuurkonna keskuseks). Vabakujuline Lelle park (10 ha) asub lavaoosi harjal ja nõlvadel, ulatuslikud muruväljad vahelduvad reljeefi rõhutavate puudegruppidega. Pargis korraldatakse sageli suuri rahvapidusid.

Haakla külas Panga mägedena tuntud kohta armastavad suusatajad ja orienteerujad. Lelles paikneb ka raudteejaam, mis on kaunilt renoveeritud. Sarapiku mäele ehitati 1855. aastal Lelle valla esimene kool. Tähelepanuväärne on Kastna Hiimägi koos pühapuuga. Lelles asub apostliku õigeusu kirik ning Eidaperre mineva tee ääres ka kaks kalmistut, millest vanemat küll enam matmiseks ei kasutata.

Hinnangud:

KAV (2): Lelle mõis ja park, Lelle raudtee-asulana, Lelle kirik ja kalmistud

EV (3): Lelle alevik, Panga mäed, Kastna Hiimägi, vaated mägedelt

LV (1)

IV (3): kõrge kohalik väärtus, eriti väärtustatakse Lelle mõisaparki

RTP (2): väärtus potentsiaalselt suurem parema hoolduse ja eksponeerimise korral

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Soodustada Lellest lõunasse mineval asustusteljel põllumajandust. Lelle mõisaümbruse jätkuv korrastamine. Kastna Hiimäe ja pärna eksponeerimine.

20. Koogiste-Kõrbja

Ala klass: II
Ala tüüp: 3, 7
Ala pindala, ha: 1095
Ala asukoht: Kehtna vald
Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Piirkond on tuntud metallitöökoja järgi, kus valmistati auru-viljapeksugarnituure. Ala piirides on säilinud nii ajaloolist külamaastikku kui ka uudismaad (nn. Siber). Kõrbja mõisast on alles vaid endised pargitammed.

Hinnangud:

KAV (3): suhteliselt hästi säilinud 20.-30. aastate maastikustruktuur, metallisulatuse ajalugu

EV (2): vaated hooldatud maastikule

LV (1): metsad

IV (2): kõrge kohalik väärtus

RTP (1): metallisulatus ja Kõrbja mõis

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Ajaloolise külamaastiku säilitamine põllumajanduslike toetuste abil.

21. Eidapere

Ala klass:	I
Ala tüüp:	2, 6
Ala pindala, ha:	918
Ala asukoht:	Kehtna vald
Ala tähtsus:	kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Mandrijää servamoodustiste vööndit pidi kulgeb nii asustus kui looklev teedevõrk. Servamoodustised muudavad maastiku vaheldusrikkaks.

Saarepõllus alustas 1815. aastal tööd Lelle klaasikoda, mis oli hilisema Eidapere klaasivabriku eelkäija. Mõisa maadele ehitati 19. sajandi algupoolel klaasivabrik, mis töötas 1928. aastani ja ongi aleviku tekkimise aluseks. Klaasivabriku hooned osaliselt siiani säilinud. Säilinud ka klaasivabrikuaegne miljöo ning legendid. Tähelepanu väärib, et Eidapere on ääremaana väga hästi püsinud. Eidapere paikneb ka kolme soo vahel.

Reonda külas ja selle ümbruses on palju –*murru* lõpulisi kohanimesid, mis tulenevad siinsetes paikades kasutatud omapärasest aletamisviisist. Metskonna ümber asub liigirohke park. Lisaks pälvib tähelepanu veel Võllimägi. Alevikku läbib ka Lelle - Pärnu raudtee.

Hinnangud:

KAV (3): Klaasivabriku ajalugu ja miljöo, omapärasest aletamisviisist mõjutatud kohanimed, nõukogudeaegne park metskonna ümber

EV (3): kaunis ja väga hästi hooldatud alevik ning põllumajandusmaastik

LV (1): kolm ümbritsevat sood, liigirohke park

IV (2): keskmine kohalik väärtus

RTP (2): klaasivabriku ajalugu võiks alevikus enam tutvustada, kaunist ja hooldatud maastikku võiks rikastada puhkekohtadega

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Põllumajanduse jätkamine ja edaspidine toetamine, kohaliku klaasivabriku ajaloo tutvustamine ning säilinud hoonete ja miljöö eksponeerimine, selle sidumine Järvakandi klaasivabriku ajaloo tutvustamisega.

22. Järvakandi

Ala klass: I
Ala tüüp: 4, 6
Ala pindala, ha: 6236
Ala asukoht: Kehtna vald
Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Järvakandi alev tekkis 1879. aastal rajatud klaasivabriku juurde ja klaasitööstusega on alev jäänud seotuks tänase päevani. Alevis asub luteri usukirik ja vastavatud kalmistu. Ahekõnnu külas on ka Kabeli talul oma perekonnakalmistu. Tööstusasulat ümbritsevad suured metsad, kus tänu aktiivsele metsaraiumisele (klaasitööstus) on välja kujunenud metsasihtide süsteem. Ala hõlmab osaliselt ka endist Raikküla ja Järvakandi vahelist kitsarööpmelist raudteed. Võiks nimetada ajalooliseks tööstusmaastikuks.

Hinnangud:

KAV (3): Klaasivabrik ja sellega seoses tekkinud metsasihtide süsteem
EV (1): Järvakandi ja selle lähema ümbruse parem hooldus suudaks väärtust tõsta
LV (2): suur metsaala, metsa läbib ka enamuses õgvendamata Nurtu jõgi
IV (2): keskmine kohalik väärtus
RTP (2): Klaasivabriku, säilinud hoonete ja ajaloo tutvustamine (soovitavalt seoses ka Eidapere klaasivabrikuga) tõstaks väärtust oluliselt.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Järvakandi klaasitööstuse parem eksponeerimine.

23. Purku-Põlma

Ala klass: II
Ala tüüp: 3, 7
Ala pindala, ha: 1025
Ala asukoht: Raikküla vald
Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Purku oli Järvakandi kolhoosi keskasula. Omaaegne Järvakandi vallamaja, mille ees muruplatsil maakivirahn tekstiga 1905. aasta revolutsiooni ohvrite mälestuseks. Purkus asub ka Järvakandi põhikool (asub kunagises ministeeriumikooli hoones).

Ehitustest on väljapaistvaim hollandi tüüpi Põlma tuulik. Purku ümbruses võib kohata palju 'suurlinlikke' talunimesid, nagu London, Pariis, Berliin, Liverpool jt. – see on mälestus ühest Järvakandi mõisniku omaaegsest kapriisist.

Valli külas asub endine Järvakandi mõis. Kunagist vägevat mõisaasumit meenutavad veel metsistunud park, mõisnike matusekabel ning jääkelder. Peahoone, mis oli üks Eesti ala uhkemaid, hävis 1905. aasta revolutsioonisündmustes. Mõisaasustusest lähtuv on ka omapärane radiaalne teedevõrk. Piirkonda iseloomustavad veel arvukad endisaegsed lubjapõletusahjud.

Hinnangud:

KAV (2): Järvakandi mõis ja selle säilinud hooned, Põlma tuulik, Järvakandi kirik

EV (2): avatud vaated maastikule ja tuulikule, väärtust on võimalik tõsta Järvakandi mõisa säilinud hoonete võsast väljaraiumise ja eksponeerimisega.

LV (1)

IV (2): keskmine kohalik väärtus

RTP (2): Väärtust saab oluliselt tõsta Järvakandi mõisa säilinud hoonete parema eksponeerimisega

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Põlma tuuliku atraktiivsemaks muutmine. Järvakandi mõisahooned mõnede säilinud osade (mõisnike matmispaik ning jääkelder) parem eksponeerimine. Samuti võiks konserveerida ning eksponeerida mõnda lubjaahjust.

24. Raikküla

Ala klass:	I
Ala tüüp:	2, 6, 7, 8
Ala pindala, ha:	883
Ala asukoht:	Raikküla vald
Ala tähtsus:	maakondlik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Kärajate kant ja Paka mägi – Muinas-Eesti hõimude nõupidamiste paik. Rahvasuu teab Paka mäel asunud suurest ohvrikivist.

Raikküla mõisahooned on Eesti üks ilmekamaid klassitsistlike häärberid (1839). Peahoone imposantsust rõhutavad pikk ja madal ait ning samasugune mõisametnike maja mõisaesise ringtee serval. Ümber mõisahooned varjukas ja enamasti kodumaistest liikidest park. Küla oli Raikküla kolhoosi keskasula. Mõisast ligi 2 km läänes Keyserlingide perekonna matusepaik ja ligikaudu 1 km lõunas kasvab Jänusmäe tamm (24 m kõrge, ümbermõõt – 5,33 m). Raikkülas

Lillemägi – A. von Keyserlingi poolt rajatud Eesti esimene kiviktaimla. Hetkel mõisa peahoone suhteliselt kurvas seisus.

Kaigepere külas asub maastikuliselt dekoratiivne Aru kasesalu. Asustuspildilt on omapärane Raela ridaküla. Raela on muistne küla, kus on asunud Hiieoja, Hiimägi ja kus on muistseid matmispaiku (kalmeid).

Hinnangud:

KAV (3): Käräjate kandi lood, Raikküla mõis ja Keyserlingide matmispaik, Raela ridaküla, hästi säilinud maastikustruktuur

EV (2): avatud ja hästi säilinud kultuurmaastik, väärtus oleks suurem kui mõisahoone restaureeritaks ning Paka mäge paremini eksponeeritaks

LV (1): Paka mägi

IV (2): väga kõrge kohalik väärtus

RTP (2): väärtus oluliselt suurem kui mõisahoone restaureeritaks ning peale selle eksponeeritaks paremini nii Paka mäge kui Keyserlingide perekonnakalmistut

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Raikküla mõisahoonele kasutuse leidmine. Paka mäe hooldamine ning turistidele kättesaadavaks tegemine.

25. Lipa

Ala klass:	II
Ala tüüp:	2, 8
Ala pindala, ha:	410
Ala asukoht:	Raikküla vald
Ala tähtsus:	kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Lipa küla põlisust tõendab Lipa linnusease Unimaa soo serval. Raikkülalt Lipale suunduva tee alguses metsaserval on mälestusmärk neljale Jalase küla mehele, kes mõrvati seal 1941. aasta juulis vene mobilisatsioonist kõrvalehoidmise eest. Lipast lõuna poole jäävas Metskülas, täpsemalt Mardi talu juures on samanimeline tamm ja Lokuta talu maadel Eesti jämedaim kadakas (ümbermõõt – 2,06 m; kõrgus – 10 m). Endises Kõnnu külas asub Kensapa põlispuude grupp. See koosneb viiest kasest ja ühest tammest, millele lisanduvad veel kaks metsõunapuud (vanus ligi 170 aastat) sama talu aiast. Lipa külas on sündinud U. Masing ning seeläbi on piirkonnal ka laiem kultuurilooline tunnus. Külas asub ka Raikküla põhikool. Piirkonda iseloomustab veel Lipa paekarjäär ja arvukad endisaegsed lubjapõletusahjud.

Hinnangud:

KAV (3): Lipa linnusease, U. Masing, lubjapõletus, mälestusmärgid

EV (2)

LV (1)

IV (2): keskmine kohalik väärtus

RTP (2): Lipa linnusease, U. Masing, mälestusmärgid

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Jätkata U. Masingu pärandi tutvustamist läbi tema kodukoha.

26. Jalase

Ala klass:	I
Ala tüüp:	2, 3, 8
Ala pindala, ha:	1582
Ala asukoht:	Raikküla vald
Ala tähtsus:	maakondlik /potentsiaalne riiklik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Vanade teedega külamaastik koos rehielamutega moodustab Jalase küla kaitseala, mis on maastikukaitseala südameks. Piirkonnas on säilinud 20.-30. aastate maastikumuster.

Hinnangud:

KAV (3): tüüpiline rehielamutega külamaastik, hästi hooldatud ja eksponeeritud

EV (3): kaunis ja hooldatud külamaastik

LV (2): metsad, rikkalik taimestik

IV (3): väga kõrge kohalik ja maakondlik väärtus

RTP (3): hästi hooldatud ja korraldatud ekspositsioon

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Ajaloolise külapildi säilitamine. Ettevaatlik uusehitiste rajamine.

27. Põlli-Varbola

Ala klass:	I
Ala tüüp:	4, 8
Ala pindala, ha:	456
Ala asukoht:	Märjamaa vald
Ala tähtsus:	maakondlik / potentsiaalne riiklik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Esmateade Varbola linnuse kohta pärineb 1212. aastast. Linnuse ümbruses palju vanu tammesid, mis sinna ka sobivad. Varbola on üks Muinas-Eesti suurimaid linnuseid. Seetõttu läinud ka teaduslukku, rahvaluulesse jm. Linnust ümbritseva kivivalli ümbermõõt ulatub ligi 600 meetrini ning valli väliskülg on praegugi kohati üle 10 m kõrge. Linnuses on taastatud väravakäik ja kaev. Meenutamaks muistseid aegu on juurde ehitatud piiramistorn ja kiviheitemasin, lisaks korraldatakse aeg-ajalt teemakohaseid üritusi. Tänu sellele on muutumas kohaks, mis järjest enam pälvib meedia tähelepanu ja omab kindlat kohta Eesti turismimaastikul. Lisaks muinasväärtustele pakub piirkond huvi ka loodusloolise poole pealt – vanad rannamoodustised (Varbola pinnavormide kaitseala). Jaanilinnast kirdes asub maantee ääres suur kivi, mille Kalevipoeg tahtnud Lindanisast Riia pihta lennutada. Põlli ümbruses on säilinud puisniidud, mis koos eespool mainitud põliste tammedega lisavad Varbola maalinnusele ajaloolist hõngu. Piirkonnale on iseloomulikud ka loometsad, millest

Russalu-Vaimõisa-Kõrvetaguse vahemikus paiknev nn. Suur Nõmm on üks maailma suurimaid.

Hinnangud:

KAV (3): hästi säilinud ja väga hästi eksponeeritud maalinn

EV (3): hästi eksponeeritud koht, kaunid vaated maalinnale ja maalinnalt, vaated kääneliselt teelt puisniitudele

LV (3): puisniidud, loometsad

IV (3): väga kõrge kohalik ja maakondlik väärtus

RTP (3): väga hästi hooldatud ja eksponeeritud kaunis maastik ja ajalugu

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Taastada tuleks veel nähtavad, kuid osaliselt hooletusse jäänud puisniidud.

28. Russalu-Lümandu

Ala klass:	I
Ala tüüp:	3, 8
Ala pindala, ha:	964
Ala asukoht:	Märjamaa vald
Ala tähtsus:	kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Russalu ja Lümandu külasid võib nende kauni maastiku ning säilinud rehielamutega pidada klassikalise talumaastiku näidispiirkonnaks.

Lümandu, Vaimõisa ja Kõrvetaguse vahelised metsad moodustavad Suure Nõmme. Vaimõisa ehk Kõrvetaguse lava (aluspõhjakkõrgendiku) Kükita mäel paikneb Vardi loometsa kaitseala. Kükita mäe jalamil üsna magistraali lääneserval asub suur heinakupja meenutav Kükita kivi, mille riuklik Kükita kõrtsmik olla viinavindisele Vigala mehele maha müünud. Tähelepanu väärib Russalu jõe ümbrus (mõis, park, sild, jõgi).

Käsitletav ala koos Vaimõisa ning Põlli väärtusliku alaga on käesolevas töös soovitatud liita Lookaitsealaga (vt. peatükk Lookaitseala)

Hinnangud:

KAV (2): hästi säilinud talumaastik koos rehielamutega, Russalu mõis

EV (2): kaunid vaated talumaastikule, väärtust saab suurendada saab Kasari jõe äärsete luhaniitude hooldamise/taastamisega

LV (2): ala läbib õgvendamata Kasari jõgi, endised luhad

IV (2): keskmine kohalik väärtus

RTP (2): Russalu mõis, kaunis maastik

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Säilitada põllumajanduslikku tootmist. Taastada võiks Kasari jõe äärsed luhaniidud

29. Vaimõisa

Ala klass:	II
Ala tüüp:	2, 7
Ala pindala, ha:	938
Ala asukoht:	Märjamaa vald
Ala tähtsus:	kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Hästi säilinud 20.-30. aastate maastikustruktuur. Sumbküla.

Vaimõisa mõisa peahoone pärineb 18. sajandi lõpuosast. Tähelepanu äratav Lümända tee ääres paiknev neogooti stiilis sepikoda. Mõisa ümbruses on säilinud vabakujulise tiigi ja lehisepuistuga mõisapark (2,5 ha).

Hinnangud:

KAV (2): hästi säilinud maastikustruktuur, Vaimõisa mõis

EV (2): kui mõisaümbrus korrastada, väärtus suureneb

LV (1)

IV (2): madal/keskmine kohalik väärtus

RTP (1): kui mõisa, parki ja selle ümbrust paremini hooldada, väärtus suureneks

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Põllumajandustegevuse soodustamine, mõisa korrastamine.

30. Märjamaa

Ala klass:	I
Ala tüüp:	1, 6, 7, 8
Ala pindala, ha:	6667
Ala asukoht:	Märjamaa vald
Ala tähtsus:	maakondlik / potentsiaalne riiklik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Märjamaa kui kihelkonnakeskus, mis ühendab endas kalmistuid, kooli, vabadussõja ausammast jne. Märjamaa keskaegne gooti stiilis kirik (pühendati algselt Neitsi Maarjale), mille põhjaseinas aknad puuduvad. Selline ehitusviis on põhjamaadest pärinev traditsioon, mille kohaselt põhjakaar polnud soositud (kirik ehitati 14. sajandi keskel). Alevis on samuti apostliku õigeusu kiriku hoone. 19. sajandi keskel hakkas kirikuküllast kujunema alevik, seda tingis soodus asend Lääne-Eesti ühes suuremas teedesõlmes (vallamaja, postihoone, rahukohus, haigla 1849, apteek 1852, kool 1864 jt.). Omapärane oli tollase Märjamaa joogikohtade rohkus: alevikku jooksid kokku Haimre, Sõtke, Orgita, Kasti ja Märjamaa mõisa piirid ning igal neist oli seal oma kõrts.

1905. aastal langes tuleroaks enamus kihelkonna mõisaid ja kindral Bezobrazovi sõjakohus määras karistusi vallamajas. Kohtu all oli 135 meest. Mahalaskmist kujutab H. Möldermanni joonis 'Kohtuotsuse täideviimine' sarjast 'Sõjaseadus Eestimaal' ja sündmuspaika Veski

tänaval tähistab 1966. aastal paigaldatud mälestustahvel. Üks 1941. aasta sõjasuve raskemaid lahinguid toimus samuti Märjamaa ümbruses. Langenud punaväelaste kaks ühishauda (endise raudteejaam lähedal ja kiriku juures teeristil) tähistavad mälestussambad.

Orgita mõis (1764), eellaseks Telliste mõis juba enne Liivi sõda. Endise mõisa ümber on säilinud park (5,2 ha). Orgital leiduva dolomiidi kasutamise kohta on teateid juba 13.-14. sajandist, mil seda kasutati Märjamaa kiriku ehitamisel.

Mõisamaa mõis eraldati Vaimõisast 1732. aastal.

Kasti vasallilinnuse kohta on teateid juba 1478. aastast, mõisa kohta 1488. aastast. Praegune mõisa peahoone pärineb 19. sajandist. Vana-Kasti mõisast eraldati 18. sajandil Uue-Kasti mõis. Kasti oli 'Tasuja' kolhoosi keskasula.

Haimre mõisa kohta on teateid 1420. aastast. Looduskaitse all on park koos puisteede ja lehisegrupiga.

Sõtke ja Naistevalla on põlised sumbkülad. Naistevallast on pärit eesti üks kuulsamaid naisjõustiklasi Anette Busch (1882-1969). Sõtke mõisa kohta esimesi teateid 1560. aastast.

Järtad kui huvitavad karstinähted. Eestimaa haridusloos omab tähtsat kohta Kuuda koolmeistrite seminar, mis töötas aastatel 1854-1887. Rangu nõmm, kus professor T. Lippmaa rajas loometsa uurimise statsionaari. Kitsarööpmelise raudtee tamm. Tähelepanu väärib kohalike eestvõttel valmivad omakandi ajalugu ja loodust tutvustav õpperajad, üks neist Märjamaa alevikus, teine selle ümbruses.

Hinnangud:

KAV (3): Märjamaa kihelkonnakeskusena koos kõige sinna juurdekuuluvaga; mõisad, külad ja avatud põllumajandusmaastik, suhteliselt hästi säilinud 20.-30. aastate maastikustruktuur

EV (2): Märjamaa aleviku parem hooldus, mõisate eksponeeritus ja hooldus ning üldine maastikuhooldus suurendaksid väärtust oluliselt

LV (2): loometsad ja järtad

IV (3): väga suur kohalik ja suur maakondlik väärtus

RTP (3): Märjamaa kihelkonnakeskusena, õpperajad, mõisad ja järtad

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Märjamaa kiriku ümbruse korrastamine. Kiriku lähedusse uusehitiste rajamise keelamine.

Õigeusu kiriku konserveerimine ning eksponeerimine. Järtadel niitmise toetamine ning järtade eksponeerimine laiemale rahvale.

31. Paeküla

Ala klass: P
Ala tüüp: 3, 5
Ala pindala, ha: 291
Ala asukoht: Märjamaa vald
Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Paeküla küla ja Kasari jõgi. Suhteliselt hästi säilinud maastikustruktuur. Ala läbivalt teelt avanevad ilusad vaated maastikule.

Hinnangud:

KAV (2): säilinud maastikustruktuur
 EV (3): kaunid vaated maastikule ja jõele
 LV (2): ala läbib õgvendamata Kasari jõgi, endised luhaniidud
 IV (1): madal väärtus
 RTP (1)

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Taastada võiks Kasari jõe äärsed luhaniidud

32. Konuvere

Ala klass: P
Ala tüüp: 3, 5, 7, 8
Ala pindala, ha: 478
Ala asukoht: Märjamaa vald
Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Avatud alad paiknevad piki jõge ning ka asustus on suunatud ja koondunud jõe äärde. Ala iseloomustab Konuvere (Vigala) jõe maastik koos luhtadega.

Konuvere mõis rajati 1566. aastal. Konuvere võlvitud kivisild ehitati 1861. aastal. ja see on maakonna vanim. Sillast kilomeeter ülesvoolu on jõe paremkaldal Konuvere linnamägi. See kuulub Muinas-Eesti ajaloo varasemasse perioodi ning hävis juba enne ristirüütlite rüüsteretki.

Sulu mõisa kohta esmateade 1390. aastast. Hiljem oli Sulu Haimre karjamõis. Kihuna pere aias on meetrikõrgune paekivimüür, mida tuntakse Kihu munkade kabelina. Rahvatraditsioon juhatab ka kalmistule – selleks olnud Sulu karjamõisa Ristialuse põld. Aastatel 1717-1795 töötas Haimre mõisale kuulunud Sulu paberiveski, mis on teadaolevalt vanim tööstusettevõtte Rapla maakonna alal (mõningail andmeil töötas see veel 19. sajandi alguses).

Tüüringi oja aas ja Sulu arteesiakaevude piirkond.

Hinnangud:

KAV (2): Suhteliselt hästi säilinud maastikustruktuur, mõisad, Konuvere linnamägi

EV (2): vaated avatud maastikule ja jõe

LV (2): Ögvendamata Vigala jõgi, luhaniidud ala kirdeosas

IV (2): keskmine kohalik väärtus

RTP (2): Konuvere linnamägi, mõisad

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Taastada võiks luhaniidud, Konuvere linnamäe korrastamine

33. Velise-Valgu-Nurtu

Ala klass:	II
Ala tüüp:	3, 5, 6, 7, 8
Ala pindala, ha:	1619
Ala asukoht:	Märjamaa vald
Ala tähtsus:	kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Jõgedega seotud asustus, hästi säilinud maastikustruktuur.

Valgu mõisas asub hetkel kool, mille asutamisaastaks on 1847. Valgu mõis oli Läänemaal esimene, mis 1905. aastal tuleroaks langes. Hiljem tuli vallarahval see käsukorras üles ehitada. Velise jõe paremkaldal on park põlispuualleede ja avarate muruväljakutega. 1 km pargist ülesvoolu on Koolitoa pank (Adavere lademe lubjakivid). Kivimikihtides esinevad seal mõne sentimeetri paksused kollakasoranžid vilgurikkad vahekihid, mis on tekkinud settimise ajal kohalekantud vulkaanilisest tuhast. Pangast 0,5 km lõuna pool paikneb ümbruskonna suurim rändrahn Liivasoo Hallkivi, mis oli kunagise Jõeäärse talu laudaseinaks, kivi pealispinda kasutati vilja kuivatamiseks.

Valgu Vanakubjal endises karjääris on hea ujumiskoht ja vaade ümbritsevale, mis vajaksid hooldust ja säilitamist.

Nurtu mõisa peahoone kohale ehitatud majas oli Velise metskonna keskus. Maja ees on Ellu tamm, lähikonnas veel mitu suurt tamme. Kalda talu maadel töötas aastatel 1788-1829. Nõlva klaasikoda. Nurtu poe ees seisab Lebenese ehk Nurtu pärn. Velise apostlik õigeusu kirik koos kalmistuga on väga hästi hooldatud. Küla praegune tuumikosa tekkiski peale kihelkonnakooli (1884) ja kiriku (1889) ehitamist. 1905. aasta sügisel kujunes Velise Läänemaa revolutsioonilise liikumise keskuseks. Õigeusu koolimajas peeti sageli rahvakoosolekuid. Oktoobri lõpus asutati rahvakaitseüksus ja kuulutati välja nn Velise Vabariik. Lähiaastatel leidis külas aset suur ülestõus, mille käigus põletati maha mõis. Veretöö ohvritele püstitati 1936. aastal õigeusu kiriku ette mälestussammas, 1976 aastal 2 mälestuskivi ja koolimaja seinale mälestustahvel. ???

Maadluskuulsuse Georg Lurichi isapoolsed esivanemad elasid mõisarevisjonide andmeil Velise mail vähemalt kaks ja pool sajandit.

Keskusest paar kilomeetrit Märjamaa pool asub Sillaotsa talumuuseum, mille rajas elupõline Velise elanik Aleksei Parnabas (1919-1986). Muuseumi juurde kuuluvad ka aed ja dendropark.

Velise vasallilinnuse ehitajaks peetakse ümbruskonna suuremaid maavaldajaid Uexkülle. Velise mõis oli 18. ja 19. sajandil ümbruskonna suurim mõis. Hoone põles 1888. aastal ja teist korda 1905. aastal. Uuesti üles seda enam ei ehitatud. Velisemõisa küla kohal on Velise jõe org väga maaliline: jõe kaldail on harvade põliskaskedega puisniit, mis jõeoru serval läheb üle varjurikkaks metsaks. Jõe ääres asuvad ka mõisnike perekonnakalmistud (Kilgi kabelid).

Ka Nurtu jõe ääres kohtab maalilisi jõeasasid.

Hinnangud:

KAV (3): Mõisad, asustus ja maastikustruktuur, kultuuri- ja ajalugu

EV (2): vaated jõe

LV (2): Õgvendamata Velise ja Nurtu jõgi, Koolitoa pank, jõeniidud

IV (2): keskmine kohalik väärtus

RTP (2): mõisad, Vanakubja ujumiskoht, vaated jõe

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Vanakubjal on hea ujumiskoht ja vaade ümbritsevale, mis vajaksid hooldust ja säilitamist.

Velise õigeusu kiriku ja kalmistu ümbruse korrastamist tuleks jätkata. Vaadete avamine jõe.

34. Maidla

Ala klass: II

Ala tüüp: 3, 7

Ala pindala, ha: 1010

Ala asukoht: Loodna vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Maidla mõis rajati 17. sajandil. Nime saigi alles siis (omanike järgi), varem oli Käoküla.

Mõisapark on hooldatud, kuid mõisa peahoone ise varemetes. Piirkond on rikas

muinasmälestiste poolest. Maidla karjäärist leiti 1974. aastal Eesti üks suuremaid hõbeaardeid

(müntide järgi 11. sajand). Mõisapargi lõunaserval on leitud külaase ja põhja pool Kääpa talu

karjamaalt 3 kalmet. Külast loodes, Liivi jõe idakaldal on Venemägi – linnamägi II

aastatuhande algusest. Sealt edasi Õmma rabas on Lao järv, kuhu rahvasuu järgi läinud

inimesed Põhjasõja ajal näljahäda sunnil vabaturma. Mõisapargi ääres säilinud väike majake,

kus 1920. aastail elasid Eduard Viiralti vanemad. Kohalike mäletamist mööda ehitatud

kunstnik lähedalasuvasse tuulikusse (nüüdseks hävinud) ateljee. Salutagusest on pärit ka

kirjamees K. Põldmaa (1897-1977).

Hinnangud:

KAV (2): suhteliselt hästi säilinud avatud maastik, Venemägi, muinasmälestised, Maidla mõis, legendid, kultuurilugu

EV (2):

LV (1):

IV (2): keskmine kohalik väärtus

RTP (2): mõis, legendid, muinasmälestised, Venemägi. Paremal hooldusel ja tutvustamise korral väärtus tõuseb

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Mõisa peahoone tuleb konserveerida. Toetada põllumajandust/maastikuhooldust.

35. Sipa

Ala klass: II
Ala tüüp: 2, 5, 6, 7
Ala pindala, ha: 475
Ala asukoht: Loodna vald
Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Maanteest põhjas endise Teenuse kolhoosi suurfarmi lähedal kasvab Sipa ohvripärn, mille tüvi on kasvanud osaliselt ohvrikivi peale. Tüvi ise hargneb peaaegu maapinnalt kolmeks. Pärimeste kohaselt toodud veel eelmise sajandi lõpus pärna alla kivile ohvriande: õitsemise ajal käinud seal armastajad ning muul ajal soovitud lihtsalt vilja- ja karjaõnne. Sipa kivisild Kasari jõel valmis 1905. aastal. Sipa ajaloolises magasiniaidas asub praegu Loodna vallavalitsus. Märkimist väärivad veel mõisapark, Kasari jõe luhad, Angasilla mägi ning mitmed veel praegugi kasutuses olevad puisniidud (Vanamardi – Niine – Aleva talude juures jm.). Sipa oli ka Teenuse kolhoosi keskus.

Hinnangud:

KAV (2): ohvripärn, legendid, mõisapark, luha- ja puisniidud

EV (2): Jõgi ja vaated, luhaniidud, Sipa pärna ümbrust (lähedalasuvad sobimatud hooned) võiks korrastada

LV (2): Kasari jõgi ja luhaniidud, Sipa pärn

IV (2): keskmine kohalik ja maakondlik väärtus

RTP (2): pärn, mõisapark ja luhaniidud vaadetega.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Sipa pärna eksponeerimine. Luha- ja puisniitude jätkuv hooldamine. Tootmishoonete korrastamine.

36. Vana-Vigala

Ala klass: I
Ala tüüp: 3, 5, 7, 8
Ala pindala, ha: 1770
Ala asukoht: Vigala vald
Ala tähtsus: maakondlik / potentsiaalne riiklik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Avatud alad piki jõge ning ka asustus on suunatud ja koondunud jõe äärde. Piirkonnale on iseloomulik omapärane mullastik (viirsavid), millega on seotud legendid uppunud lossist. Väärtuslikud on just mõisaga seotud maastikuobjektid. Vana-Vigala park on üks liigirohkemaid parke maakonnas (Kehtna järel teine) ning hetkel hästi hooldatud.

Vana-Vigala mõisa on esimest korda nimetatud 1426. aastal. Mõisapark asub Vigala jõe põhjakaldal (eelmainitud liigirikas park). Vaatamist väärivad hiigelmõõtmega vene lehised. Pargis otse härrastemaja ees avarad muruväljakud, tahapoole jääb tihedama haljastusega tiikidekaskaad. 1987. aastal paigaldati pargi lõppu taastatud Vigala parunite kodukalmistu lähedusse lava. Põhjapiiril on kahe meetri kõrgune paekivist Näljamüür, mille ehitasid Vigala talumehed 187? aasta ikaldussuve järel tänuks selle eest, et said mõisast leivavilja. Pargi vastas üle jõe asus muiste ohvrihis.

Hirvepark (81 ha) asub jõe lõunakaldal mõisapargist allavoolu. Seda hakati rajama 1791. aastal. Lehisepuistu, mis rajati 1812. aastal on vanim võõrpuu metsakultuur Eestis. Ka selles pargis on kõige võimsamad puud siberi lehised. 38 ha tarastati ja 1965. aastal toodi kohale hirved. 15 aasta pärast lasti nad taas vabadesse, sest puude-põõsaste kahjustused olid liiga suured. Pargi lääneosas tiigisaarel on kolmeteistkümnest ülestikku laotud veskikivist mälestussammas. Nii suudeti ohjeldada kummitav mõisaproua. Endise mõisahoonde vestibüüli sein on müüritud kaks itaalia marmorist skulptuuri, mis on vanimad kunstiteosed Eestis (vanust hinnatakse 2500 aastale). Tõenäoliselt ehtisid need kunagi jõuka Pompeji kodaniku kodu. Eestisse tõi need kohalik mõisnik B. J. F. v. Uexküll.

Tiduvete veskit jõe lõunakaldal ja selle vastas üle jõe asunud külakõrtsi on ürikutes mainitud 1696. aastal.

Tiduvete külas on käivitatud detailplaneering. Selle raames on asutatud Vigala taastuva energia keskus, mille moodustavad energiat tootev 5,3 km pikkune ja 36 ha suurune paisjärv seda ümbritsevate ökoelamutega, hollandi tüüpi tuuleveskid ning muud taastuva energia allikad. Projekt aitab elavdada maaturismi ja alternatiivset maaettevõtlust nii Vana-Vigalas kui ka laiemalt.

Hinnangud:

KAV (3): mõis ja mõisapark, Hirvepark, legendid, metsavendade ajalugu ja Põrgupõhja retked, Vängla veskipais, Tiduvete veski, kultuurilugu.

EV (3): Hooldatud mõisapark ja Hirvepark, avatud vaated.

LV (2): Vigala jõgi, liigirohked pargid

IV (3): väga kõrge kohalik väärtus

RTP (2): Mõis ja pargid, käivitav Tiduvete küla detailplaneering, Põrgupõhja retked

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Vana-Vigala mõisa ümbruse ja Hirvepargi hoolduse jätkamine.

37. Avaste

Ala klass: II

Ala tüüp: 3

Ala pindala, ha: 216
Ala asukoht: Vigala vald
Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Avaste mägi koos ümbritseva soo ja põllumajandusmaastikuga. Avaste mägi on aluspõhjaline kõrgendik, mis tõuseb ümbritsevast maapinnast u 10 meetrit kõrgemale (absoluutkõrgus 24 m). Avaste mägi on algselt kunagi siia ulatunud mere rannaastang.

Hinnangud:

KAV (1)
 EV (3): Vaated astangule ja astangult, samuti vaade Avaste soole
 LV (3): pank ja lähedalasuv soo
 IV (2): kõrge kohalik väärtus
 RTP (2)

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Avatud alade säilitamine Avaste mäel (st põllumajanduse soodustamine). Avaste mäe peal paikneva ja alale ebasobiliku tööstushoone likvideerimine. Avaste mäe laiem eksponeerimine. Soovitav vaateplatvorm.

38. Kivi-Vigala

Ala klass: II
Ala tüüp: 3, 6, 8
Ala pindala, ha: 283
Ala asukoht: Vigala vald
Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus ja hinnangud:

Vana kihelkonnakeskus. Väga hästi säilinud maastikustruktuur piki Päärdu ja Velise jõge.

Leibres asuvat Poti kõrtsi on esmakordselt mainitud 1726. aastal. Kahehooviline ööbimiskõrts lõpetas tegevuse 1900. aastal, praegu on hoone säilinud ümberehitatuna. Kõrtsi ees teeristil hakati pidama linalaatu, esmakordselt on laat ürikutes kirjas 1855. aastal. Laadaplatsile oli mõisa poolt püstitatud paekivist kaubahoone, mis säilinud tänaseni. Hiljem toodi sinna ka koduloomi, veovahendeid, puunõusid jm. Umbes 1920. aastal viidi laat üle Kivi-Vigalasse. Mõiste *Poti laat* on aga humoorika väljendina kasutusel tänaseni.

Piirkonna vanim ehitis on kirik, mille kooriosa pärineb 14. sajandi algupoolest. Aastatel 1844-1845 ehitati kirik põhjalikult ümber. Kunstiväärtustest võiks kirikuga seoses mainida 14. sajandist pärinevat unikaalset reljeefiga paekiviristi ja Ackermanni töökojas valmistatud altarit. Käärkambris asub aga kohaliku meistri Gildemanni tehtud väike orel. Torn ehitati kirikule 1933. aastal ning see on ühtlasi mälestusmärgiks 1905. aasta revolutsioonis, I maailmasõjas ja Vabadussõjas hukkunud kihelkonna meestele. Torn ennistati mälestusmärgina 1988. aastal. Kiriku lähedal on mõned keskaegsed kiviristid ning Enge jõe kaldapealsel, kirikust idas kihelkonnakalmistu.

Kirikust lääne pool paiknev Vigala vasallilinnus ehitati aastatel 1420-1440. Koos Velise ja Kasti linnuse ning Konuvere lossiga kuulusid need keskaegsesse Lääne-Eesti kindlustussüsteemi. Selle külje all oli Kivi-Vigala vanim veski.

Mõisa nimeks oli alguses Suur-Vigala siis Kivi-Vigala. Alevik tekkis kiriku ümber 19. –20. sajandi vahetusel.

Jädivere mõis eraldati Velisest 1709. aastal. Metsapark Enge jõe põhjakaldal on harvaesinevalt lopsakas. Vana Tallinn-Pärnu maantee ääres asub Jädivere hobupostijaama hoone (esmakordselt mainiti 1737. aastal). Tänapäevani säilinud klassitsistlik kivihoone ehitati aastatel 1821-1822.

Naravere külas elasid Veljo Tormise vanemad.

Hinnangud:

KAV (3): säilinud avatud maastikud, Kihelkonnakeskus kõige sinna juurde kuuluvaga, mõis, pargid, linnus, Poti laad

EV (2) Jädivere park, vaated:

LV (2): õgvendamata Enge jõgi ja niidud

IV (2): keskmine kohalik väärtus

RTP (2): Vigala kihelkonnakeskusena, linnus, kirik, pargid

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse korraldamiseks:

Kihelkonnakeskusesse uusehitiste rajamine ebasoovitav. Mõningates kohtades vaadete avamine jõe.

LISAD

LISA 1. RAPLAMAA VÄÄRTUSLIKE ALADE NIMEKIRI

<i>Väärtuslik piirkond</i>	<i>Vald</i>	<i>Märkused kohalikest piirkondlikest koosolekutelt</i>	<i>Klass *</i>	<i>Tüüp **</i>	<i>Tähtsus ***</i>
Pahkla	Kohila	Põld ohvrikividega Angerja linnus / lossi varemed / vasallilinnus Pahkla mõis /varemed ja park (tammed) Endine militaarala Angerja oja looduslik säng (vähid) Angerja servamoodustised Pahkla koolimaja Endise Pahkla külakooli asukoht Pahkla allikad (Angerja jõe org) Angerja vennaskoguduse palvemaja Pahkla Campbelli küla Tõntsu kadakas Hiieotsa talu allikas, ohvrikivid Angerja-Pahkla ohvrikivid (massiliselt)	II	235678	K
Keila jõgi	Kohila	Keila jõe org Loone linnus / Lohu Jaanilinn (Loone) / vaade linnusele Kapa männik Tohisoo park / mõis, kuningakivi, rootsi küla? Lohu mõis Mõrtsukamäed / Vilivere mäed Nn. Valge hobuse haud: kõrge kallas Mälivere ja Rõa küla piirimail / Keila jõe kallas (suvilate tee) Lohu allikad (Lohu asundusküla, Raja talud) Lohu mõisa kompleks (mõisahooned, viinavabrik, vesiveski varemed, üle jõe arheoloogiline mälestis) Allikad Vilivere raudteejaama kõrval Masti küla suurkivi Lammi niit ja jõeluht Kohila mõis Kohila kiviait Keldrimägi	I	135678	M/PR
Hageri	Kohila	Hageri küla – kihelkonnakeskus, kalmistu, alevik Hageri surnuaed ja kirik Hageri karstiaala ja Maidla jõe org Sutlema mõisakompleks Vennastekoguduse palvemaja	I	267	M

		Betti Kuuskemaa sünnikoht Männi ja vahtraallee Rootsi-Vene hauaplats e. Põhjasõja plats Sutlema mõisa kompleks Sutlema väravatorn Aespa küla			
Ohulepa- Kelba	Rapla	Metsalagendik, ka mingi vana paeehitise varemed, hobusekasvatus / ratsutamisvõimalused Koolimaja Ohulepa endine mõis (Kreutzwaldiga seotud) Kelba küla Sobli küla Kelba tee Ohulepa küla Neuhofi mõis Käbiküla-Ohulepa tee ja loomets Kasari jõe ülemjooks (porss)	II	237	K
Alu mõis	Rapla	Mõis ja park tiikidega Mõis ja park	II	15	M
Lipstu nõmm	Rapla	Lipstu küla kiviaiad	I	238	M/PR
Kuusiku	Rapla	Kuusiku lennuväljad – Talvesõja ajal Helsingit pommitamas Kuusiku riigimõis + põllud, nüüd Saku katsepõllud Sikeldi koolimaja Kuusiku raudteesild vesiveskite kaskaad Vigala jõel	II	25678	M
Juuru- Mahtra	Juuru		I	23678	M
Hõreda mõis	Juuru		P	257	M
Kuimetsa karstiala	Kaiu	Karstiala, Iida urked	II	48	M
Vahastu	Kaiu	Kalmistu 15. sajandist Värvimulla leiukoht (rootsi värv) Vahastu Suurkivi Vahastu mõisapark(ait-kuivati, 2 keldrit ja vundament alles). Valeraha tegemise koht. Suurekivi mõisakompleks Vaated Vahastu külale Vahastu küla: koolimaja, kirik, kalmistu, linnamägi Selgemäe paisjärv (ujumiskoht) Mõimekõrve kiigemägi Härjamäe talu lubjapõletusahi Kogu Vahastu piirkond	I	23678	K

Käru-Kullimaa	Käru		P	2357	K
Kädva-Paluküla	Käru-Kehtna	Palipere jahilossi maja Venedepõlve vangilaagri koht Kädva asundusküla president Pätsi ajast Paluküla Hiimägi Ingliste vallamaja – Kartsamaja varemed Kädva mõis Sonni mõis	I	378	K
Ingliste	Kehtna	Stahlide perekonnakalmistu / Kabelimägi, väravatorn, kabel Mõisapark, küla, jõesaared, taastatav vesiveski Vaade külale ja jõe ülemjooksu jõelammile	I	2578	K
Kumma-Kaerepere	Kehtna	Kumma küla Estonia mägi ja järv, kultuurmaastik Raudteesild ja vaade sellelt Valtu mõis, allee ja tuuleveski Kaerepere haljastus Tammiku talu	I	267	M
Keava	Kehtna	Raudteejaama alevik Keava mäed – Keava linnamägi Keava kool, staadion, suveaed Keava mõis Tarsi talu, vaade rabale Vaated	I	267	K
Kehtna-Kalbu	Kehtna	? põlistalu Mõis koos põldudega Terve Kalbu küla ja kool, kultuurilugu, Rummo, Toomi jne. Kehtna vallamaja	I	2567	K
Vastja	Kehtna	Vastja Vabariik, Iidase pärn ja kivi, kool, kõrts	P	258	K
Lelle	Kehtna	Mõisakompleks / maad Vana kalmistu, mille kasutamine lõpetati 65 aastat tagasi Hiimägi, Kastna pärn Lelle kirik Lelle raudteesõlm Imsi järv Põllu küla Kastna maastik	II	267	K
Koogiste-Kõrbja	Kehtna	Mõisamaastik (Kõrbja mõis) Metallisulatus mäe otsas Uudismaa (Siber) Maastik	II	37	K
Eidapere	Kehtna	Võllimägi Eidapere maastik	I	2(6)	K

		Park			
Järvakandi	Kehtna	Kabelitalu kalmistu Ahekõnnu külas (Antsmäe 6) Kalmistud	I	46	M
Purku-Põlma	Raikküla	Lubjapõletusahi Põlma tuulik Järvakandi mõis / park Järvakandi PK?, vallamaja, meierei Järvakandi kool ja park	II	37	K
Raikküla	Raikküla	Raikküla mõisakompleks ja kool / mõis, Keiserlingide kalmistu Härma talu? Raela küla – eriline Paka mägi	I	2678	M
Lipa	Raikküla	Raikküla PK? Uku Masing / Eino talu, U. Masingu sünnikoht Lipa kool – paekivist ehitis Lipa paekerjäär + lubjaahi	II	28	K
Jalase	Raikküla	Lääne ja Harjumaa vaheline piiriae Pühatu raudteejaam Jalase küla koos põldudega + Jalase kool	I	38	M/PR
Põlli-Varbola	Märjamaa	Varbola maalinn ja puisniit / Põlli puisniit	I	48	M/PR
Russalu-Lümandu	Märjamaa	Lümandu-Russalu ja tee Vardi metskonnast Russalu poole Lümandu mõis, allee Russalu jõe ümbrus (mõis, park, sild, jõgi)	I	38	K
Vaimõisa	Märjamaa	Vaimõisa piirkond Mõisa ümbrus	II	27	K
Märjamaa	Märjamaa	Märjamaa matkarajad Järtad Niidiaia tammik Haimre mõis, park, kabel Kasti mõis ja ümbrus Mõisamaa Suurküla põllud ja tuulik Vigala jõe ümbrus, Moodra sild Jaaniveski, kohaveski tammid, sillad Haimre kool ja kivikalmed (arheoloogilised leiud)	I	13678	M
Paeküla	Märjamaa	Küla ja Kasari jõe ümbrus	II	35	K
Konuveres	Märjamaa	Konuveres (Vigala) jõe maastik Konuveres mõis, linnuse ümbrus Tüüringi oja aas Sulu arteesiakaevude piirkond	P	3578	K
Velise-Valgu-	Märjamaa	Valgu Vanakubja – vaade, ujumiskoht Nurtu jõe aas	II	35678	K

Nurtu		Velise Kilgi kabelid, Velise mõisa süda Valgu (mõisa) koolihoone ja park			
Maidla	Loodna	Maidla mõisapark (hooldatud, mõis varemetes) Tika piirkond K. Põldmaa mälestuseks Karjäär Tika ja Maidla külas palju muinasmälestisi. Seos Koluverega Mõisa tuleks konserveerida	II	37	K
Sipa	Loodna	Sipa mõisa park Niidetud jõeluht Angasilla mägi Joon-Niine-Aleva talude puisniit (praegu niidetud)+ jõeäär Pärn	II	2567	K
Vana- Vigala	Vigala	Vängla pais Parkmets Hirvepark, Põhjametsa tammeallee Põrgupõhja RVL Ilusad metsaga kaetud jõekaldad Vigala taastuva energia keskus	I	3578	M/PR
Avaste	Vigala	Pank	II	3	K
Kivi- Vigala	Vigala	Enge jõe kallast Jädivere mõisapark Vigala pastoraadi põlispuud	II	368	M

* *I klassi alad* – kõige väärtuslikumad, maakondliku (ja võimaliku riikliku) tähtsusega alad

II klassi alad – väga väärtuslikud, maakondliku tähtsusega alad

Probleemsed alad – alad, millel võiks olla suur väärtus (I-II kl), kui nad oleksid paremini hooldatud

- ** 1 – linna- või asulamaastik
 2 – põhiliselt põllumajandusmaastik/küla
 3 – põllumajandus- ja loodusmaastik
 4 – põhiliselt loodusmaastik
 5 – sisaldab suuremat veekogu või piirneb sellega
 6 – ajalookontsentraat
 7 – mõisakeskus või –park
 8 – ajaloolise ja/või kultuuriloolise tähtsusega paik

- *** K – kohalik
 M – maakondlik
 PR – potentsiaalne riiklik

LISA 2. RAPLAMAA RESERVALADE NIMEKIRI

<i>Reservalad</i>	<i>Vald</i>	<i>Märkused kohalikest piirkondlikest koosolekutelt</i>
Prillimäe	Kohila	Urge küla paepaljandid Urge küla Allika talu allikad Kuriste karstiala (kevadel järv) Prillimäe kalmumägi Paemurd Vaade Kohila alevile (Urge mäelt) Urge pank Allikas Salutaguse mõisa varemed
Lümandu	Kohila	Lümandu allikad Lümandu botaaniline kaitseala Lümandu loss koos maastikukaitsealaga /mõis Kernu mõisa krikutee Puisniit
Pihali-Adila	Kohila	Paeaugud, Türiauk, loo-alad Vana asulakoht Karst Pihali külas Adila karstiala Parkoffi mõisa tegevuskoht (“Seitse tähte taeva sõelas”) Mägi – poolkuppel (‘kihvt’) Adila mõisa süda Adila kooli asukoht Kirikutee talud Adila teerist (puust ait, kaevurakked)
Palamulla	Rapla	Palamulla koolimaja
Kodila mõis	Rapla	Mõisakompleks
Rapla	Rapla	Rapla vallamaja Vesiveski Vigala jõel Rapla kirik, kivisild, pangamaja, Tallinna ja Viljandi maantee, puitarhitektuur, vana koolimaja, progümnaasiumi vana osa Väljataguse küla Rapla linn
Hagudi mõis	Rapla	Mõisa taga Vargametsa tammed, vaade Krusensterni sünnikodu
Purila mõis	Rapla	
Röa	Rapla	Kärneri talu, Röa küla, A. Starkopfi sünnikoht, mälestuskivi Kivisilla talu vanavaraait
Seli mõis	Rapla	Seli mõisa puistee
Pirgu mõis	Juuru	
Lõiuse	Juuru	Tammissilla mägi Vaade Lõiuse külale Tuuleveski varemed Hiiekoht, ohvrikivi
Härgla	Juuru	Kalda küla jõeheinamaad – lamm

		'mini' Tartu Ülikool
Järlepa	Juuru	Järlepa mõis Järlepa järv
Jaluse	Juuru	Ridaküla
Maidla	Juuru	
Toomja	Kaiu	Küla
Karitsa	Kaiu	Küla, veehoidla, allikad, Aasumägi
Kaiu mõis	Kaiu	Kaiu mõisaansambel (peahoone, veski, valitsejamaja), Carl Sigismund Walter
Viirika	Kaiu	Küla, Viirika-Kuimetsa palktee
Lihu	Kaiu	Küla Helju Linderi kirjepandud materjalid, mahepõllumajanduse viljelemise 10 a., Endel Aaver
Lungu	Käru	Risu talu (19. sajandi metsavahikoht)
Ohekatku	Kehtna	Koolimaja Ohekatku park ja tamm Hiie soo (gaas)
Mukre	Kehtna	Vana külamaastik Vahelduv maastik (raba, küngad) Selja mäed (looduskaitseala) Ilma elektrita (siiani?) Klaasitööstuse tee
Vahakõnnu	Raikküla	Vahakõnnu mõisa kompleks Vahakõnnu kool Vaharu endine küla Suur kivi Lihuveski MK maja ? Sild, endine vee-elektrijaam
Tamme	Raikküla	Tamme/Kabala mõisakompleks ja kool Tamme ja Minnika vesiveski Vigala jõel
Koikse	Raikküla	Koikse mõisa tallid Koikse kolm silda Paeaugud
Ruunavere kõrts	Märjamaa	Kõrts ja rubla ausammas
Pajaka mõis	Märjamaa	Mõisa ümbrus (sild, hooned)
Varbola	Märjamaa	Keskus
Ohukotsu	Märjamaa	Ohukotsu linnus Ohukotsu tuulik
Kohatu	Loodna	Kohatu silla juurest võiks jõeluhta niita Kohatu kadastik
Vinguta	Loodna	Vinguta paemurd, kadastikud (lihtsalt ilus) Vinguti-Juurimaa ja Mäe-Meeritse talu puisniidud (veel kasutuses)
Loodna mõis ja kõrts	Loodna	Loodna mõisapark (võiks käsitleda probleemse alana) Kõrts
Luiste	Loodna	Luiste paisjärv (suur karpkala)
Teenuse	Loodna	Teenuse mõisapark

---

mõisad		Teenuse mõis ja jõe ümbrus
Päärdu mõis	Vigala	
Pallase	Vigala	Puisniit Pallase kallas

LISA 3. RAPLAMAA ILUSATE TEELÕIKUDE NIMEKIRI

<i>Ilus tee</i>	<i>Vald</i>	<i>Märkused kohalikest piirkondlikest koosolekutelt</i>
Seli-Angerja tee	Kohila-Juuru	Tee kulgeb piki Seli-Angerja rannamoodustist Rändkivide kollektsioon Ohvipärn Puisniit Alesti tee ja talu, kivikülv
Oela-Sikeldi tee	Rapla	Kodila vana kool Oela külas Sikeldi mõisasüda ja vaade
Russalu-Lümandu-Vaimõisa tee		
Jalase-Riidaku tee	Raikküla-Märjamaa	
Virtsu raudtee	Rapla-Raikküla-Märjamaa	Raikküla raudteejaama hoone Koikse raudteejaama hoone Riidaku raudteejaama hoone Konuvere raudteesild ja vaade sillalt Kitsarööpmelise raudtee tamm
Hõreda-Rapla tee	Kehtna	Ilus tee
Ingliste-Keava tee	Kehtna	Ilus tee
Käru-Lungu-Kädva-Paluküla tee		
Käru-Kullimaa tee		
Lelle-Eidapere tee		
Paeküla tee		

LISA 4. KIRJANDUSTARTIKLID

1. Aaloe A., Uurdeorgude kujunemine Avastes, EL 59 nr. 1, lk. 40 (Põhjüstest, pilt, Pärnu-Jaagupi rajooni loodeosa?)
2. Eplik J., Huvitavaid männikuid Rapla-Märjamaa vaheliselt alalt, Loodusvaatleja 1935 (Lipstu küla ja Vaimõisa asula vahelistest loomännikutest)
3. Gildemann E., Huvitavaid taimi Veliselt, Loodusvaatleja 35 nr. 4, lk. 124-125 (lad. k. nimi ja leiukoht)
4. Heinsalu Ü., Ida karstiaala Kuimetsas, EL 1963 nr. 3, lk. 159-164 (pilte, skeeme, geoloogiline)
5. Hendrikson H., Jõululaupäeval Sõbesoo Rabajärvel, Loodusvaatleja 1935 nr. 2 (Lipstu nõmme ja Sõbesoo taimestik, matkakirjeldus, järvest väljuva ja kohati maa alla kaduva jõe kaart; jõululaupäeval käidi järvel uisutamas)
6. Hendrikson H., Milliseid soosaari on Raplas, Loodusvaatleja 34 nr. 5, lk. 139-141 (Palamulla-Ohukotsu-Põlli-Ohulepa-Kodila vahelisest rabast ja Pulgamäeks kutsutavad soosaared)
7. Hermann U., Märkmikuga Angerja ümbruses, EL 71 nr. 8, lk. 495 (tutvustatakse suure rändrahnu ja ohvrikividega)
8. Hermann U., Loodus- ja muud muistiseid Angerjalt, EL 75 nr. 3, lk. 151 (ohvrikivid ja -allikad; kodu-uurijate (Angerja kooli õpetaja Johannes Kütt ja põline elanik Rudolf Vesiloik) kaasabil said skeemile kantud Angerja ümbruse ohvrikivid, -allikad, hiiekohad ja kalmed)
9. Hermann U., Mõisamaa Mustoja, EL 75 nr. 7, lk. 421-422 (kus asus oletatav Mustoja, skeem ja vana kaart Musta talu maadest)
10. Hermann U., Üks kadunud Pühajõgi, EL 74 nr. 8, lk. 480 (Praeguseks kuivanud Pühajõest, kuivamise põhjustest)
11. Kivistik Arne, Leva soo matkaradadel: Mahtrast Kanaverre, EL 99 nr. 7, lk. 298-300 (veidi Mahtrast)
12. Krausp C., Matkamärkmeid Lõuna-Harjumaalt Kasari vesikonna piires Läänemaal, Loodusvaatleja 1934 nr. 3, 4 (Kuusiku-Lipstu-Ohukotsu-Varbol-Jalase-Kasti-Velise-Vigala-Kasari jne. matka kirjeldus, enamasti botaaniline kuid ka maastikku)
13. Kremser V., Haruldasemaid taimi Märjamaa ümbruses, Loodusvaatleja 1938 nr. 2 (taimede leiukohad koos lad. k. nimega)
14. Lannus P., Kasari tasandiku arteesiakaevud, EL 1939 nr 2/3 (Luiste ja Urevere ümbruse olevad Kasari jõe äärsed arteesiakaevud, kaart, tekst teaduslik ja arvuderikas)
15. Paidla A. ja Masing V., Neeluaugud, veesooned ja allikad rabas, EL 1971 nr. 1
16. Petersoo Tiit, Luuka kaskede lugu, EL 99 nr. 11/12 lk.484-485 (Mõisaaseme külas, puisniidu sarnane)
17. Petersoo Tiit, Mahtra soostik tervikuna kaitse alla, EL 99 nr. 4, lk. 128-129 (kaart Pahkla, Härgla, Hagudi, Juuru, Inglise ümbrusest, Mahtra soostiku looduslik kirjeldus)
18. Raidjõe J., Käräjate kandis, Horisont 73 nr. 7 (oletatavast Raikküla linnusest ja seal peetud käradest)
19. Raidjõe J., Sipa ohvripärn, EL 76 nr. 1 (ajaloost ja arvulised andmed, pildid)
20. Raidjõe J., Vigala Hirvepark, EL 1968 nr. 10 (pildid, skeem, lühike ülevaade loomisest, kirjeldus ja puudest)
21. Tarvel E., Läänemaa seitse kihelkonda, Keel ja Kirjandus 71 nr. 5 (7 Läänemaa muinaskihelkonna piiride määratlemine nimede alusel)

22. Tiik L., Ühest unustatud ettevõttest. Sulu paberiveski 1717-1795, Polügrafist 64 nr. 2 (Haimre mõisa maadel Sulu külas, ülevaade ka mõisast ja selle omanikest, eelkõige aga paberiveskist)
23. Toomtalude Heino, Meenutusi kodutanuma kasest, EL 99 nr. 11/12, lk. 488 (Alu kandi maastiku kirjeldus)
24. Toomtalude Heino, Muistne põlisküla Raplat ümbritseva Konuvere jõe käärus, EL 1999 nr. 9 (õite vanast külast Alu kandis, kaardiga)
25. Tõnisson E., Konuvere linnamägi, Horisont 75 nr. 10 (Ülevaatlik artikkel, pilte)
26. Tõnisson E., Lohu, Horisont 75 nr. 1 (muinaslinnusest ülevaatlik artikkel, pilte)
27. Tõnisson E., Varbola Jaanilinn, Horisont 74 nr. 1 (1,5 lk ülevaatlik artikkel)
28. Uustalu J., Arteesiakaevud Luiste vallas Läänemaal, Loodusvaatleja 1938 (lühiteade Teenuse ümbrusest)
29. Uustalu M., Muistsetest kultusepaikadest, Ühistöö 1974 nr. 74 C-248, Ak 24
30. Uustalu M., Mõisamaa Hiemägi, EL 75 nr. 7 (Hiemäe kirjeldus ja ajalugu, väidetakse olevat palju rahvapärismi)
31. Varep E., Klaasitööstusest Eestis, EL 62 nr. 3 (korralik ülevaade, kaart kus asus klaasitööstusi Eestis, sh. Rapla kandis)
32. Viator (Vilbaste) G., Harjumaal kõrgeimal mäel, Loodusvaatleja 1935 nr. 5 (Palumäe ümbruse kirjeldus ja paar pilti)
33. Vilbaste G., Rabaderiik Kesk-Harjumaal, Loodusvaatleja 1938 nr. 4/5 (Kose ja Juuru kihelkonna rabadest)
34. Vilo A., Vigala savipinnasest, EL 1964 nr. 6 (pinnase omadustest, vasallilinnuse vajumisest)
35. Kesk-Eesti kesksel kaarel, Loodus, Eesti turismi eri, 2000 (Väga üldine, paar sõna Kehtna vallast, Mahtra sõjast jm.)
36. Varbola maalinn - oma ajastu ehitustehnika tipp, Loodus2000, Eesti turismi eri, lk. 35 (rahuldav)

RAAMATUD

1. Aasamaa H., Lipstu nõmm, Rmt: Looduskaitse I, Tln. 37, lk. 140-144 Kmr 1128 (äratrükk); A-11840, Kmr 1397, Kmr 1398
2. Abel E. ja Allvee Ü., Mahtra talurahva muuseum, 1976 (4 väljapanekut: Talupoeg ja mõis XIX saj. keskel, Mahtra sõja sündmused, 1905.-1907. aasta revolutsiooni sündmused ja Eeru kõrtsis Eesti materiaalne kultuuripärand) A-36530
3. Eelmaa K., Järvakandi, Tln. 1982, 46 lk, A-43644, N VII/A-595
4. Eilart J. ja Valk U. (koostajad), Eesti metsade valdkonnad, Rmt: Eesti metsad, 1974 307 lk, B-2472, N IX/B-10
5. Heinsalu Ü., Karst. Kuimetsa urked. Pae karstiaala., Rmt: Looduskaitse teatmik, toimetanud Kumari E., Tln. 1960, lk. 161-164; 338 lk., A-23086, Kmr 507
6. Joonuks H., Tallinn-Pärnu, Tln. 1980, 62 lk., A-40362, N VII/A-556
7. Jung J., Muinasaja teadus eestlaste maalt, III, Tln. 1910, 230 lk., A-3872, RA 3872, Hsm A-0382, Wlt 4063
8. Karma O., Jooni maaparanduse arengust Eesti kuni 1917 aastani, Tln. 59, A-22535, Kmr 357
9. Kasepalu A. ja V., Eesti NSV kolhoosid ja sovhoosid ning nendega toimunud muudatused aastail 1950-1972, Tln. 72
10. Kasepalu A., Praeguse Rapla rajooni sovhoosid ja kolhoosid aastail 1944-1976 ning nendega toimunud muudatused, Tln. 76

11. Kents J., Eesti 'Kõrve'-nimelised kohad - ürgse maastiku ja asustusloo ilmendajad, TRÜ toimetised 2, Trt. 47; A-16784, A-15910
12. Kents J., Kõrve loodus ja rahvas, Rmt: Eesti kodumaa, tln. 18, lk. 128-139
13. Kokk R. ja Rooma I., Eesti NSV mullastik arvudes, Tln. 1974
14. Kruusimägi A., Mahtra, Tln. 1979
15. Kruusimägi A., Mahtra radadel, Tln. 72
16. Kruusimägi A. ja Paidla A., Rapla rajoon. Siin- ja sealpool maanteed, Tln. 74
17. Laars H., Müürisepp F., Mahtra küla, Tln. 1998 (põliste elanike poolt kirjutatud üsna korralik ülevaade kohanimedest, Mahtra mõisast, külaelust nii mõisa, talude kui kolhoosi ajal kuni tänapäevani välja)
18. Laasimer L., Eesti NSV taimkate, Tln. 1965
19. Laasimer L., Loometsa ökoloogiast, Rmt: Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Bioloogilised teadused 2., Trt. 1946
20. Laid E., Eesti muinaslinnused, Trt. 1923
21. Laid E., Varbola Jaanilinn, Rmt: Muistse Eesti linnused. 1936-1938 a. uurimiste tulemused, Tln. 39
22. Laigna K., Märjamaa ja Kullamaa, Tln. 1973 (loodus, ajalugu, Koluvere linnus, Märjamaa alev ja selle ümbrus (Haimre, Kuuda, Paeküla, Konuvere, Varbola, Sipa, Loodna, Kullamaa?), nõukogude stiilis ja üsna mittemidagiütlev)
23. Laugaste E. ja Normann E., Muistendeid Kalevipojast, Tln. 1959
24. Lemberg A., Kärü ja Lelle, Oma Maa III, Trt. 13
25. Ligi H., Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul, Tln. 61 (lähemalt mõisate rajamise kohta)
26. Linnus L., Lohu asundusküla, 1999 (korralik ülevaade sellest mis on olnud, ka. inimesed ja tegevus, alates muinaslinnast ja mõisast lõpetades tänasega)
27. Linnus L., Mälivere küla lugu, Tln. 1997
28. Lippmaa T., Loometsa ökoloogiast. IV Eesti loodusuurijate päev. Ettekannete kokkuvõtted, 1940
29. Lõugas V. ja Selirand J., Arheoloogiga Eestimaa teedel, Tln. 1977
30. Marksoo A., Admiral A. J. Krusensternist ja tema sidemetest Eestiga, Rmt: Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis I, 1968
31. Paidla A., Hagudi. Hageri, Maalehe raamat, Tln. 00
32. Paidla A., Kehtna, Tln. 1979
33. Paidla A., Raplamaa, Siin- ja sealpool maanteed, Tln. 1991 ()
34. Petersoo T., Eesti Geograafiaselts Raplamaal, 1996
35. Piho A., Rapla ümbruse mullastikust, Rmt: EMMTUI teaduslike tööde kogumik3, Saku 63, lk. 3-11
36. Raid M., Mahtra Rohelise Võõndi Metsamajandi piirkonna looduskaitseobjektid, Käsikiri: Ü/K Metsaprojekt. Eesti Metsakorralduskeskus, Tln. 1985
37. Rigby E. (hilisem Eestalu), reisikiri milles mõisavaateid, ka Valtu mõisast
38. Truu A., Kurm H., Veber K., Eesti NSV sood ja nende põllumajanduslik kasutamine, Rmt: Eesti NSV sood, Tln. 1964
39. Tõnisson E., Linnamäed ja maalinnad, Tln. 1966
40. Vahtre S., Eesti talurahvasõja (Jüriöö ülestõusu) lähtekohast, Eesti NSV TA toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 56 nr.1
41. Varep E., Lääne-Eesti madaliku ja Hiiumaa maastikud, Rmt: Kodu-uurijate seminar-kokkutulek Haapsalus ja Hiiumaal, Tln. 1964
42. Veber K., Eesti soode loend, Rmt. Eesti sood, Tln. 1988
43. Viidalepp R. Iseloomustavat Eesti ohvrikiividest. Äratrükk 'Eesti kirjandusest' 39 nr. 10, 11, 12, Trt. 40

44. Vilberg G., Harjumaa, Trt. 1921
45. Üprus H., Lohu mõisahooned ajalooline õiend, Tln. 1973
46. Kas tunned maad, koost. Varep E., Tln. 66, lk. 138
47. Kohila koduloo vihik, toimet. Ruuge R., 1991
48. Kultuurimälestiste ja looduse kaitsest Rapla rajoonis, Rapla 1965
49. Läänemaa. Üldosa, Trt. 1938
50. Pärnumaa, Trt. 30
51. Põllumajanduslik maakasutus Eestis XVI-XVII sajandil, Tln. 63
52. Rapla rajoonis. Kodu-uurijate seminar-kokkutulek 18.-21. augustini 1976, artiklite kogumik, Tln. 76
53. Sisevete Uurimise Büroo Aastaraamat 1926, Tln. 1928, lk. 142 (Väidetavalt andmeid mõningate Kasari jõgikonna keskosas, Vigala ja Velise jõe ääres asuvate arteesiakaevude kohta)
54. Eesti järvede nimestik

VÕÖRKEELSESED RAAMATUD

1. Friedenthal A., Ein Brandgräberfeld der jüngeren Eisenzeit aus West-Estland, In: Beiträge zur Kunde Estlands XXI, Tln. 38
2. Hupel A.W., Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland, Riga 1782
3. Keyserling H., Graf Herman Keyserling, Leipzig 1923
4. Lippmaa T., Beiträge zur Kenntnis der Flora und Vegetation Südwest-Estlands, Trt. 31
5. Mellin L. A., Atlas von Liefland, Riga-Leipzig, 1798
6. Russow E., Aleksander Graf Keyserling. Ein Gedenkblatt dem Naturforscher und Menschen. Baltische Monatschrift, 1892 nr. 39
7. Ränk G., Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland. Eine Bauhistorische Studie, In: Acta Academiae Regiae Gustav Adolphi, Uppsala 1971
8. Samson F. von, Die landratsgüter Kuimetz, Kai und Nappel in der Jahren 1660 bis 1684, In: Beiträge zur Kunde Estlands IV, Reval
9. Soom A., Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert, Lund 54
10. Stavenhagen W. S., Album Balatischer Ansichten, 1866 / Wlt 4907
11. Styk L. von, ... beiträge zur Geschichte der Rittergüter ..., 1877 / Wlt 1059
12. Est- und Livländische Brieflade II Akt Schwedische und Polische Zeit, Reval 1861